Vesztes világháború, széthullott birodalom, társadalmi kataklizma, polgárháborús állapotok. Egy fél évezreden át tartományokat, kontinenseket, népek tucatjait kormányzó dinasztia vagyonának elkobzása, kiszolgáltatva a családot a győztes hatalmak önkényének. Az utolsó osztrák császár és magyar király két év uralkodás után ezzel nézett szembe 1918–1919-ben.

A kötet csak érintőlegesen foglalkozik nagypolitikai kérdésekkel, sokkal inkább egy száműzött uralkodói család mindennapjaiba enged bepillantást. Ahol a költözéssel járó apróságok felülírják az elveszett hatalom és befolyás fölött érzett keserűséget, és ahol a jövőt jelentő hét – és a még meg sem született nyolcadik – gyermek egészsége a legfontosabb. Ahol új értelmet nyernek az oly sokat emlegetett szavak: becsület és szolgálat.

Károly azzal a tudattal hunyta le végleg a szemét Madeirán 1922. április 1-jén, hogy legalább a hozzá legközelebb állók nem kudarcként tekintettek rövid életére. Számot vetett önmagával és Teremtőjével, és tartásával példát mutatott örökösének, az elsőszülött Ottónak, hogyan viseli balsorsát egy keresztény uralkodó, hogyan távozik alázattal és megbékélve a földi élettől.

Hittel és tiszta lelkiismerettel.

És valószínűleg ez volt a legfontosabb, amit örökül hagyhatott neki.

9 786158 181730

HABSBURG OTTÓ ALAPÍTVÁNY

SZÁMŰZÖTTKÉNT MADEIRÁN

DOKUMENTUMOK HABSBURG KÁROLY ÉLETÉNEK UTOLSÓ HÓNAPJAIRÓL

SZÁMŰZÖTTKÉNT MADEIRÁN

DOKUMENTUMOK HABSBURG KÁROLY ÉLETÉNEK UTOLSÓ HÓNAPJAIRÓL

SZÁMŰZÖTTKÉNT MADEIRÁN

D O K U M E N T U M O K

HABSBURG KÁROLY ÉLETÉNEK UTOLSÓ HÓNAPJAIRÓL

A Habsburg Ottó Alapítvány kiadványai 7.
Sorozatszerkesztő: Prőhle Gergely

Kiadta

HABSBURG OTTÓ ALAPÍTVÁNY

A kötetet szerkesztette: Fejérdy Gergely, Szűts István Gergely, Vasbányai Ferenc
A képeket válogatta, szerkesztette: Dékány Szilveszter

Olvasószerkesztő: Darvasi Ferenc, Hammer-Nacsa Anett

A német nyelvű dokumentumokat fordította: Fábry Eszter
A portugál nyelvű dokumentumokat és az összefoglalót fordította: Kónya Gáspár
Az angol nyelvű összefoglalót fordította: Balázs Laura
A német nyelvű összefoglalót fordította: Kocsev Bence

Felelős kiadó: Prőhle Gergely, a Habsburg Ottó Alapítvány igazgatója

ISBN 978-615-81817-3-0

ISSN 2732-3366

Nyomtatás és kötészet: Pauker Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Vértes Gábor

Könyvterv, tördelés, nyomdai előkészítés: Dékány Szilveszter

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül sem részben,
sem egészben nem másolható, sem elektronikusan, sem mechanikai
eljárással, ideértve a fénymásolást, számítógépes rögzítést
vagy adatbankban való felhasználást is!

Kiadja a Habsburg Ottó Alapítvány és a
Helikon Kiadó, a Libri Könyvkiadó Kft. imprintje
www.helikon.hu

Minisztereinökség

Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

Habsburg Ottó Alapítvány
Helikon Kiadó
Budapest, 2022

Funchal látképe az öböl felől (1908)

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNTŐ 14

BEVEZETŐ GONDOLATOK 16

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ 18

RÁKÓCZI ISTVÁN: HABSBURGOK MADEIRÁN A 19. SZÁZADBAN 22

- **Az előzmények – Magyarország és Portugália dinasztikus kapcsolatai** 22
- **Leopoldina – egy epizód és egy portré** 24
- **„Ich bin bloss Corvetten-Kapitän" – Miksa főherceg Funchalban, 1852-ben** 26
- **A gyógyító célú turizmus: Madeira** 28
- **Egy tél Madeirán, 1859–1860** 31
- **Sisi, aki Madeirán magyarul tanul unalmában** 34
- **Epilógus** 37
- **Bibliográfia** 38

FEJÉRDY GERGELY: A DUNA PARTJÁRÓL MADEIRA SZIGETÉRE 42

- **A császári család menekülni kényszerül** 44
- **Sikertelen magyarországi visszatérési kísérletek** 45
- **Hosszú út Madeira szigetére** 46
- **Az uralkodópár gyermekeinek útja Madeiráig** 50
- **A család élete Madeirán** 57
- **Károly betegsége és halála** 65
- **A család utolsó hetei Madeirán Károly halála után** 69
- **Habsburg Ottó életének fordulópontja: a madeirai hónapok** 74

FORRÁSOK 78

I. SZÁMŰZETÉSBEN, MAGÁNYBAN (1921. NOVEMBER 18. – 1922. FEBRUÁR 1.) 79

- 1921. november 14. 80
- 1921. november 16. 81
- 1921. november 18. 82
- 1921. november 19. 82
- 1921. november 21. 85
- 1921. november 22. 87
- 1921. november 23. 88
- 1921. november 27. 89
- 1921. november 28. 89
- 1921. december 1. 89
- 1921. december 9. 90
- 1921. december 10. 91
- 1921. december 14. 91
- 1921. december 15. 92
- 1921. december 17. 92
- 1921. december 20. 93
- 1921. december 21. 93
- 1921. december 22. 94
- 1921. december 24. 94
- 1921. december 25. 95
- 1921. december 27. 96
- 1921. december 28. 98
- 1921. december 29. 99
- 1921. december 30. 99
- 1921. december 31. 100
- 1922. január 1. 101
- 1922. január 2. 101
- 1922. január 3. 102
- 1922. január 4. 104
- 1922. január 5. 105
- 1922. január 6. 105
- 1922. január 7. 106
- 1922. január 8. 107
- 1922. január 9. 107
- 1922. január 10. 108
- 1922. január 11. 108
- 1922. január 12. 109
- 1922. január 13. 110
- 1922. január 14. 110
- 1922. január 15. 112
- 1922. január 16. 113
- 1922. január 17. 113
- 1922. január 18. 114
- 1922. január 19. 115
- 1922. január 20. 116
- 1922. január 21. 117
- 1922. január 22. 119
- 1922. január 23. 120
- 1922. január 24. 121
- 1922. január 25. 122
- 1922. január 26. 123
- 1922. január 27. 125

1922. január 28. ... 127
1922. január 29. ... 128
1922. január 30. ... 129
1922. január 31. ... 130
1922. február 1. ... 132

II. EGYÜTT A CSALÁD (1922. FEBRUÁR 2. – 1922. MÁRCIUS 13.) ... 134
1922. február 2. ... 135
1922. február 3. ... 136
1922. február 7. ... 136
1922. február 8. ... 138
1922. február 9. ... 139
1922. február 10. ... 139
1922. február 11. ... 140
1922. február 12. ... 140
1922. február 13. ... 145
1922. február 14. ... 146
1922. február 15. ... 146
1922. február 16. ... 148
1922. február 17. ... 148
1922. február 18. ... 149
1922. február 19. ... 151
1922. február 20. ... 151
1922. február 21. ... 152
1922. február 22. ... 153
1922. február 23. ... 153
1922. február 24. ... 154
1922. február 25. ... 156
1922. február 26. ... 156
1922. február 27. ... 157
1922. február 28. ... 157
1922. március 1. ... 158
1922. március 2. ... 161
1922. március 3. ... 162
1922. március 4. ... 163
1922. március 5. ... 163
1922. március 6. ... 164
1922. március 7. ... 164
1922. március 8. ... 164
1922. március 9. ... 165
1922. március 10. ... 166
1922. március 11. ... 167
1922. március 12. ... 167
1922. március 13. ... 167

III. BETEGSÉG ÉS HALÁL (1922. MÁRCIUS 14. – 1922. ÁPRILIS 1.) ... 169
1922. március 14. ... 170
1922. március 15. ... 171
1922. március 16. ... 172
1922. március 17. ... 174
1922. március 18. ... 174
1922. március 19. ... 175
1922. március 20. ... 175
1922. március 21. ... 177
1922. március 22. ... 177
1922. március 23. ... 180
1922. március 24. ... 181
1922. március 25. ... 182
1922. március 26. ... 183
1922. március 27. ... 184
1922. március 28. ... 188
1922. március 29. ... 190
1922. március 30. ... 192
1922. március 31. ... 194
1922. április 1. ... 196

IV. KULTUSZ (1922. ÁPRILIS 1. – 2022. ÁPRILIS 1.) ... 204
1922. április 2. ... 205
1922. április 3. ... 205
1922. április 4. ... 207
1922. április 5. ... 208
1922. április 6. ... 216
1922. április 7. ... 220
1922. április 8. ... 221
1922. április 9. ... 225
1922. április 10. ... 229
1922. április 11. ... 229
1922. április 12. ... 232
1922. április 13. ... 233
1922. április 14. ... 234
1922. április 15. ... 234
1922. április 16. ... 235
1922. április 17. ... 236
1922. április 18. ... 236
1922. április 19. ... 237
1922. április 20. ... 238
1922. április 21. ... 238
1922. április 22. ... 239
1922. április 23. ... 239

1922. április 24. 240
1922. április 25. 241
1922. április 26. 242
1922. április 27. 243
1922. április 28. 244
1922. április 29. 244
1922. április 30. 245
1922. május 1. 245
1922. május 2. 246
1922. május 3. 246
1922. május 4. 247
1922. május 5. 247
1922. május 6. 248
1922. május 7. 248
1922. május 8. 249
1922. május 9. 249
1922. május 10. 250
1922. május 11. 251
1922. május 12. 251
1922. május 13. 252
1922. május 14. 252
1922. május 15. 253
1922. május 16. 254
1922. május 17. 254
1922. május 18. 255
1922. október 15. 255
1972. április 1. 257

VISSZATÉRÉS A SZIGETRE (1963-2005) - KÉPGALÉRIA 259

A KÖTET KÉPEINEK JEGYZÉKE 276

NÉVMUTATÓ 281

PARTNERINTÉZMÉNYEK 284

RÉSUMÉ 285

RESÜMEE 286

RESUMO 287

Fonókerékkel dolgozó férfiak Câmara de Lobosban (1924)

KÖSZÖNTŐ

Az emlékezet és a kultúra olyan dinamizáló erők, amelyek a nemzeteket és az embereket éppúgy közelebb hozhatják egymáshoz, mint ahogyan el is távolíthatják őket egymástól. Történelmük során Magyarország és Madeira egészen eltérő és egymástól teljesen független utat jártak be Európa komplex és szövevényes viszonyrendszerében. Az előbbi egy ősi etnikai egység, amely a szárazföldi Európa keresztútjain elhelyezkedve, s a kontinentális nagyhatalmak szorításában az első évezred vége óta figyelemre méltó ellenállóképességről tett tanúbizonyságot. Utóbbi pedig lehetővé tette Európa számára, hogy megtegye az első döntő lépést önmaga „újrafeltalálása" felé, immáron egy tágabb atlanti kontextusban. Egy olyan lépés volt ez, amellyel Európa meghaladhatta a maga kontinentális adottságait, és megújult globális befolyása alá addig ismeretlen világokat és területeket kapcsolhatott be.

És mégis, annak ellenére, hogy történelmileg és földrajzilag annyira távol állnak egymástól, Magyarország és Madeira az egyetemes irodalom egyik remekművének, Lev Tolsztoj *Háború és béké*jének egy mondatában egymás mellett szerepelnek, amikor a regény egyik főszereplője magyar és madeirai borokkal örvendezteti meg magát... (I. könyv, I. rész, XV. fejezet). Habár a 15. század óta mozgásban lévő, globálisan összekapcsolt világrendbe való beilleszkedés jellegében a két terület talán nem is áll annyira távol egymástól, mégis tény, hogy Magyarország és Madeira között az idők során kevés kapcsolat alakult ki. Habsburg Károly, az utolsó osztrák császár és magyar király madeirai száműzetése az egyik első és talán a legjelentősebb kivétel e tekintetben.

Habsburg Károly, akit a madeirai lakosság már-már istenítve üdvözölt és egységesen nagyra becsült, de akinek a lépéseit a helyi hatóságok árgus szemekkel követték, mély nyomot hagyott Madeira kollektív emlékezetében. Az első világháború kulcsfigurájának feltűnése komoly helyi visszhangot keltett egy olyan szigeten, amely intenzíven élte meg ezt a világméretű konfliktust, és amelynek fővárosát 1916-ban és 1917-ben német tengeralattjárók támadták meg. Károly politikai jelentősége és nemzetközi presztízse azonban nem elégséges indok arra, hogy megmagyarázza a közvélemény részéről történő rajongó fogadtatást, valamint a volt uralkodó lakossággal való harmonikus kapcsolatát az 1921 novemberi Funchalba érkezéstől számított négy hónap során. Végsősoron jelleme és emberségessége – amelyet száműzetése előtt a béke megteremtésére irányuló számos erőfeszítése során következetesen kifejezésre juttatott – volt az, amely képes volt ezt a kötődést a madeiraiakkal és a közösség egészével létrehozni és táplálni.

Károly emlékezete, amely mély nyomot hagyva Madeira kollektív tudatában halála óta egyre erősödik és virágzik. Ez az emlékezet csendben és észrevétlenül öröklődött generációról generációra a helyi közösségen belül. Emellett azok a külföldről érkezők is táplálták azt, akik eljöttek, hogy tisztelegjenek Károly előtt, vagy hogy egyszerűen csak kíváncsiságuk által vezérelve megismerjék a helyszíneket nevezetesen Funchalt és mindenekelőtt Monte-t –, ahol rövid, de annál inspirálóbb életének utolsó időszakát töltötte.

A Madeirai Levéltár és Könyvtár és a Habsburg Ottó Alapítvány közötti szoros együttműködés, amely lehetővé tette Károly madeirai száműzetésének számos levéltári és egyéb dokumentációs anyagának kiállítását Funchalban és Budapesten, jó példa arra, hogy az emlékezet hogyan segítheti a kultúra és a tudás fejlődését úgy, hogy közben két, a nagy földrajzi távolság által elválasztott közösség kapcsolatának szorosabbá fűzésének is eszköze lehet. Ebben az esetben az emlékezet összekötőként, a párbeszéd eszközeként, a csere és a közös tapasztalat közvetítőjeként működik. Az emlékezetnek, mint a kapcsolatteremtés eszközének nem is lehetne megfelelőbb módja a mostani évfordulónál, amikor megünnepeljük és tisztelgünk Habsburg Károly kulturális, politikai és civilizációs öröksége előtt.

Miguel Filipe Machado de Albuquerque
a Madeirai Regionális Kormány Elnöke

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Magyarország és Portugália eltérő földrajzi elhelyezkedése és merőben különböző történelme következtében ritkán adódtak az elmúlt ezer évben olyan személyiségek, események, helyszínek, akikben és ahol érintkezhetett a két nemzet történelme. Habsburg Károly utolsó magyar király madeirai száműzetése, ottani halála és végső nyughelye egyértelműen ezek közé tartozik. Az ő tisztelete és kultusza nemcsak Madeirán, de a kontinentális Portugáliában is markánsan jelen van, kétoldalú kapcsolataink értékes elemét képezi. Magyarország és Portugália az Európai Unió és a NATO keretein belül immár számos szállal kapcsolódik egymáshoz, de a boldoggá avatott egykori uralkodó sírja a funchali Monte plébániatemplomában – akárcsak a fátimai Magyar Kálvária – a katolikus világ kiemelten fontos, magyar kötődésű helyszínei Portugáliában, amelyek a politikai vagy gazdasági viszonyrendszeren túlmutatóan is erős kapcsot jelentenek Európa e két, gazdag történelmi és kulturális hagyományokkal rendelkező országa között.

Amikor Károly király halálának évfordulóján, 2022. április 1-jén Funchalban jártunk, megható volt tapasztalni azt a szeretetet és megbecsülést, amely az utolsó magyar király személyét még napjainkban is övezi. Boldoggá avatása által Károly méltán került azok közé, akikre a katolikus világ különös tisztelettel tekint. A kerek évforduló ugyanakkor lehetőséget teremtett arra, hogy átgondoljuk történelmi szerepét, és megvizsgáljuk, milyen helyet is foglal el a magyar nemzet történelmi emlékezetében. Jó szándék és balsors – ezt a sommás címet adta a Habsburg Ottó Alapítvány a Boldog IV. Károly életéről szóló tanácskozásnak és az annak nyomán született tanulmánykötetnek. A cím nyilvánvalóvá teszi, hogy az uralkodó pályafutását értékelve, a történelem viharait és személyes sorsának tragikumát ismerve több ismeretünk van a terveiről és elképzeléseiről, mint megvalósult cselekedeteiről. Tudjuk jól, hogy 1916-os trónra lépésével az I. világháború egyik legvéresebb szakaszában vette át az omladozó birodalom irányítását, amikor a valós folyamatokra már alig tudott hatást gyakorolni – az Osztrák–Magyar Monarchia hajója lassan, de biztosan sodródott a tragikus végkifejlet felé. Ám ez a tény sem homályosíthatja el Károly érdemeit azzal kapcsolatban, hogy mi mindent szeretett volna megváltoztatni.

IV. Károly jól érzékelte, hogy a Monarchia kis nemzeteinek nagyobb mozgásteret kellene biztosítania, ezzel is enyhítve azt a belső feszültséget, ami voltaképp az I. világháború kirobbanásához vezetett. Későn érett meg ez a felismerés az uralkodóházban, érdemi hatása már nem lehetett, a szétesés folyamata feltartóztathatatlanná vált, s ez egybevágott a nagyhatalmak érdekeivel. Jól látható, hogy Károly szociális elkötelezettsége is fontos eleme politikai karakterének, ami elválaszthatatlan a katolikus egyház szociális tanításától. Látva a háború nyomán egyre szélesebb társadalmi rétegeket érintő nyomorúságot, nagy elszántsággal kereste a gyógyírt a kialakult helyzetre. Mindezen törekvéseit azonban elsodorta a történelem, száműzetésbe kényszerülve csak szemlélője lehetett az eseményeknek. Visszatérési kísérleteinek kudarca drámai módon szembesítette a reálpolitika rideg valóságával, egyúttal pedig a viszonylag biztos svájci emigráns környezet kényszerű elhagyását, a távolabbi száműzetés kényszerét is jelentette.

Az utolsó magyar király halálának 100. évfordulója azonban korántsem csak az emlékezésre teremtett alkalmat. A Habsburg Ottó Alapítvány tevékenységének fókuszában elsősorban névadójának, a király elsőszülött fiának életműve áll, aki 10 éves volt Károly tragikusan korai halálakor. Az ifjú trónörökös egész életét, politikai, társadalmi szemléletmódját meghatározta az édesapjához fűződő viszonya, mindaz, amit a kevés, de értékes időben vele átélt, tőle hallott. Ily módon szerencsésen fonódnak egybe a Habsburg Ottó születésének 110. évfordulója alkalmából zajló események és a boldog IV. Károly emlékének szentelt alkalmak. A balsors által akadályoztatott jó szándék Ottó életművében – merőben más történelmi körülmények között – valósággá válhatott, számos esetben hagyva nyomot a legújabbkori Európa arculatán. A nemzetek önrendelkezését is figyelembe vevő integráció, a szubszidiáris Európa gondolata napjainkig meghatározó – vagy legalábbis az kellene, hogy legyen. A szociális piacgazdaság eszméjének csíráit, ami döntően meghatározta az öreg kontinens II. világháború utáni fejlődését, szintén fellelhetjük Károly és Ottó gondolatvilágában.

Külön öröm számomra, hogy Boldog IV. Károly személye, halálának évfordulója közel hozta egymáshoz országaink kutatóit, tudományos intézményeit. A közös munka gyümölcseként egy olyan dokumentumgyűjteményt vehet kezébe az olvasó, amely minden eddiginél alaposabban tárja fel az utolsó magyar király életének végső szakaszát, és rávilágít a nemzetközi diplomáciai összefüggésekre éppúgy, mint a száműzetésben élő család mindennapjaira, sorsának tragikumára, egyúttal egy erős nő, az özvegy királyné, Zita hősies helytállására.

Semjén Zsolt
Miniszterelnök-helyettes

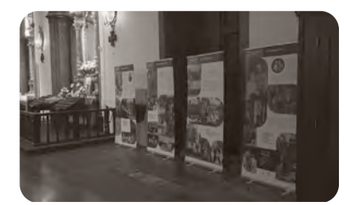

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

100 éve hunyt el az utolsó osztrák császár és magyar király, Habsburg (IV.) Károly. Ebből az alkalomból elsőszülött fia, Habsburg Ottó hagyatékát gondozó alapítványunk 2022-ben hazai és nemzetközi rendezvényekkel, kiállításokkal, valamint az emlékév zárásaként ezzel a kötettel emlékezik rá.

A kiadvány a kronológia elvén halad, ám a jelentősebb napokat és eseményeket horizontálisan, több forrás felhasználásával mutatja be.

A könyv a száműzött király, IV. Károly és családjának utolsó – madeirai – hónapjait kívánja bemutatni magyar nyelven eddig javarészt még publikálatlan iratok, újságcikkek és fényképek segítségével. Ehhez a gyűjteményünkben található források mellett merítettünk a Maderiai Állami Könyvtár és Levéltár (Direção Regional do Arquivo e Biblioteca da Madeira, ABM) gyűjteményéből, a portugál Almeida család személyes hagyatékából, a Madeirai Fotográfiai Múzeum (Museu de Fotografia da Madeira – Atelier Vicente's) fotógyűjteményéből, a csehországi Státní oblastní archiv Litoměřice-Kamýcká valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) és az Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) anyagából. Ezek mellett sorakoznak a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban őrzött, magyar nyelven már közzétett nunciusi jelentés, illetve válogatott anyagok a magyarul még meg nem jelentetett forrásokból és korabeli újságcikkekből.

Célunk az volt, hogy a Madeirára száműzött királyi család hétköznapjait ne csak IV. Károly betegsége és halála perspektívájából, hanem gyermekei és a helybéliek, vele kapcsolatban álló személyek szempontjából is megismerhessük. 100 év elteltével eddig nagyrészt homály fedte, hogyan töltötte mindennapjait hosszú hónapokon keresztül a királyi pár, gyermekeik és megmaradt udvartartásuk a számukra teljesen ismeretlen szigeten. Ugyancsak keveset tudunk fogadtatásukról, helyi kapcsolataikról, és egyáltalán, 1922 tavaszának funchali hétköznapjairól.

Ennek oka, hogy az uralkodó életével kapcsolatban korábban megjelent biográfiák[1] elsősorban tragikus betegségét és halálát helyezték a középpontba, közvetlen környezete és maga a sziget, Madeira csak távoli háttérként jelent meg. Ezen kívül életrajzírói akkor még nem ismerhették, nem férhettek hozzá azokhoz a forrásokhoz, amelyek kötetünkben először kerülnek az olvasók elé, és reményeink szerint árnyalják, finomítják az emigráció hónapjairól kialakított képet, esetenként pontosítva, kiegészítve a nyomtatásban erről az eseményről szóló naplókat, mint például Károlyi József 1996-ban publikált visszaemlékezéseit.[2]

A forrásfeltárás, majd -válogatás során éppen ezért igyekeztünk iratokat, újságcikkeket, levelezést és naplórészleteket változatos szempontok szerint összegyűjteni. A kiválasztott források egyrészt IV. Károly közvetlen környezetének napi feljegyzéseit, visszaemlékezéseit tartalmazzák, másrészt a helyi hivatalos szervek által készített jelentéseket, illetve magánszemélyek leveleit. Előbbiek közül a legfontosabb a királyi család körül nevelőnői szolgálatot teljesítő udvarhölgyek által vezetett napló, amely az eseményekkel párhuzamosan a gyerekek szempontjából rögzítette a legfontosabbakat. Egy másik egységet képeznek a király mellett lévők, így a király mostohanagyanyjának, Maria-Teresa de Bragança portugál infánsnőnek, Viktoria Dietrichstein-Mensdorff-Pouilly és Marie-Therese Korff Schmising-Kerssenbrock grófnőknek korabeli levelei és későbbi visszaemlékezései.

Az utóbbi két levelet forráskritikai és forrásértelmezési szempontból is fontosnak tartottuk szerepeltetni. Míg Kerssenbrock grófnő családjához írott levele röviddel az események után datálódott, addig Mensdorff-Poully grófnő esetében a pontos keltezés bizonytalan. E levelek tartalma, keletkezésüknek története jó példája IV. Károly halálát követően kialakult, illetve alakított kultusz folyamatos alakulásának.

A király közvetlen környezetében keletkezett források másik különlegessége, hogy IV. Károly halálával, temetésével és kultuszával kapcsolatban egyszerre tartalmaznak azonos, illetve eltérő, egyedi információkat. S bár időben távol esik, fontosnak tartottuk szerepeltetni a válogatásban a trónörökös, Habsburg Ottó ötven évvel későbbi visszaemlékezését édesapja haláláról.

A forrásválogatás másik nagyobb egységét képezik a helyiek által készített korabeli hivatalos iratok, feljegyzések és naplók. Ezekből kiderül, hogy IV. Károly nem a külvilágtól elzárva élt, hanem mint a sziget illusztris vendége, hivatalos volt vadászatokra, vacsorákra és társas összejövetelekre, valamint hívő katolikusként rendszeresen részt vett a szentmiséken, a helyiek nagy örömére. A szigeten készült hivatalos beszámolók, újságcikkek olykor olyan részletekről is szólnak, mint hogy az érkező király és kísérete milyen ruhát viselt, vagy milyen típusú és rendszámú autóval hajtott későbbi lakóhelyére.

Az itt közölt források közül az olvasók számára mégis a legizgalmasabbak talán a király gyógyítására érkezett madeirai orvosok részletes feljegyzései, többek között a beteg testhőmérsékletéről, pulzusáról és romló állapotáról. De ugyancsak első ízben olvashatunk magyar nyelven IV. Károly és kíséretének megfigyeléséről szóló rendőrségi jelentéseket, valamint a hivatalos beszámolókat a király betegségével, halálával, majd az azt követő szertartások szervezésével kapcsolatban. Szintén egyedi forrásértékkel bír az eddig még publikálatlan halotti anyakönyv, illetve Zita királyné útlevélképe, és az ezt tartalmazó kérvénye.

1 Balassa Imre: *A magyar királytragédia. IV. Károly*. Budapest, Világirodalom, 1925.; Boroviczény Aladár: *A király és kormányzója.* Szakmailag ell., a jegyzeteket és az utószót írta Pritz Pál. Budapest, Európa, 1993. (Emlékezések); Brook-Shepherd, Gordon: *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers.* Wien–München–Zürich, Fritz Molden, 1968.; Werkmann, Karl: *Der Tote auf Madeira.* München, Kulturpolitik, 1923.; Zsámboky Pál: *IV. Károly szenvedése Madeirán és jámbor halála*. Budapest, Szent István-Társulat, [1922].

2 Károlyi József: *Madeirai emlékek*. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár–Károlyi József Alapítvány, 1996. (A Fejér Megyei Levéltár közleményei 20.)

A forráskiadvány harmadik nagyobb egységét a korabeli madeirai és magyarországi sajtóbeszámolók teszik ki. Itt igyekeztük olyan cikkeket kiválasztani, amelyek hosszan és részletesen foglalkoznak a királyi pár mindennapjaival. Ezek a sajtóbeszámolók azért is fontosak, mert gyakorlatilag egyedüli forrásként szolgáltak a kor embere számára az emigrációba kényszerült király életéről. Az újságokban közölt írások nagyban meghatározták és alakították a magyar közvélemény IV. Károlyról illetve a trónörökösről, Ottó hercegről kialakított képét. A portugál sajtóhíradások esetében ugyancsak érdekes, hogy a helyi újságírók hogyan látták és láttatták a szigetükre érkezett Habsburg uralkodót és kíséretét.

Az érintett magyar és portugál szereplők, illetve a nyilvánosság elé került írások mellett egy külső szemlélő nézőpontjából íródott forrást is szerepeltetünk kötetünkben. Lorenzo Schioppa, a budapesti apostoli nuncius jelentése egyedi látószögből mutatja be IV. Károly halálának belpolitikai fogadtatását Magyarországon, beleértve a kormány, illetve a kormányzó reakcióit is.

A felhasznált írott forrásokat a közönség számára nagyrészt még ismeretlen fényképek egészítik ki, amelyek a család közvetlen környezetében, illetve helybéli fényképészek által készültek. A családdal együtt a szigeten tartózkodó Maria-Teresa de Bragança főhercegnő saját készítésű felvételei érdekes színfoltként engednek egészen közeli betekintést a hétköznapokba. A királyi száműzöttek első funchali szálláshelyén, a Reid's Palace Hotelben is tartott fenn fotóüzletet az a Perestreillos család, amely a partraszállástól kezdve az utolsó napokig számos alkalommal készített felvételeket. A funchali Vicente's Fotómúzeum gyűjteményéből származó egyedülálló anyag kitűnő minőségű felvételein követhetjük végig nem csak az 1921-1922-es év eseményeit, de a későbbi évtizedek családi látogatásait is. A király és a királyné mellett ezeken a fotókon sok esetben feltűnnek a gyermekek is. Számunkra különösen értékesek azok a képek, ahol Habsburg Ottó és édesapja együtt láthatók, legyen az egy séta a Montén, vagy az az érzelmekkel különösen telített kép a koporsó mellett álló, gyermek Ottóról, aki immár császár.

A kötet szerkesztői

Zita távozása a montei templomból, miután meglátogatta Károly sírját a szigeten töltött utolsó napjukon.
Balra hátul Mensdorff-Poully grófnő, jobbra hátul Kerssenbrock grófnő (1922. május 19.)

Fejérdy Gergely

A DUNA PARTJÁRÓL MADEIRA SZIGETÉRE

Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodója és felesége 1921. november 19-én érkezett Madeira szigetére. A brit Cardiff nevű hajó utasaiként délután 15 órakor szálltak partra az Atlanti-óceánban fekvő, Portugáliához tartozó szigeten. Habsburg Károly[64] és felesége, Zita[65] kíséretében volt Hunyady József gróf[66] és második felesége, Bellegarde Gabriella grófnő.[67] A száműzött uralkodópárt a Reid's Palace Hotelhez tartozó, ma már lebontott Villa Victoriában[68] szállásolták el. A királyi pár a Nagyköveti Konferencia utasításainak következtében gyermekei nélkül került Madeirára, miután Károly másodszor is megpróbálta visszaszerezni magyarországi trónját 1921 októberében. A száműzött uralkodó csak 1922. február 2-án látta viszont gyermekeit, Róbert[69] kivételével, aki betegsége miatt március 2-án érkezett meg a szigetre. Ezért a család teljes létszámban alig egy hónapot töltött együtt Madeira szigetén, a családfő 1922. április 1-jén bekövetkezett halála rövidesen véget vetett a portugáliai tartózkodásnak. Zita a gyermekekkel május 19-én elhagyta a szigetet, és Spanyolországba költözött.

Kötetünk mindenekelőtt az 1921. november 1. és 1922. május 19. közötti eltelt bő hat hónap történéseibe ad betekintést, kevéssé ismert korabeli, vagy korábban egyáltalán nem publikált dokumentumok, naplórészletek, levelek és újságcikkek segítségével, de Habsburg Ottó[70] a szigeten tett későbbi látogatásaival kapcsolatos forrásokat is közöl. Kiadványunk fontos szempontja, hogy nem elsősorban politikatörténeti megközelítésből, hanem sokkal inkább a család, és ezen belül is leginkább Alapítványunk névadója szemszögéből vizsgálja a madeirai időszakot és annak emlékét.

Mielőtt a könyv szerkezetét, a válogatás szempontjait, forrásainak jellegét bemutatnánk, fontos röviden feleleveníteni, miként került az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó császára és családja a távoli Madeirára, és mi történt velük ezen, a portugál fennhatóság alatt álló szigeten.

64 Habsburg-Lotaringiai Károly (1887–1922), I. Károly néven osztrák császár, IV. Károly néven magyar király, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodója.
65 Bourbon-Pármai Zita, császár- és királyné (1892–1989), az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodójának felesége.
66 Hunyady József, gróf (1873–1942), politikus, a király szárnysegédje, majd főudvarmestere, az Aranygyapjas Rend lovagja. Saját költségén kísérte el feleségével a királyi párt Madeira szigetére, ahol 1921. december 26-ig tartózkodott. A két háború között a magyar legitimista politikusok kiemelkedő személyisége, felsőházi képviselő 1927-től haláláig.
67 Bellegarde Gabriella, grófnő (1890–1945), Ostrava közelében született cseh arisztokrata, Hunyady József második felesége. 1919. október 22-én a svájci Prangins-ban, az egykori uralkodócsalád által bérelt villában házasodtak össze.
68 A Villa Victoria neve többféle írásmóddal szerepel a különböző publikációkban: Vila Vittória, Villa Victória, Villa Vitoria, Vila Vitoria formában is előfordul; jelen tanulmány a fenti formában használja.
69 Habsburg Róbert főherceg (1915–1996), IV. Károly és Zita királyné harmadik gyermeke, Habsburg Ottó öccse.
70 Habsburg Ottó (1912–2011), az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodójának elsőszülött fia, egykori trónörökös, később európai parlamenti képviselő, közéleti személyiség.

A Cardiff brit cirkáló érkezése a funchali öbölbe (1921. november 19.)

A CSÁSZÁRI CSALÁD MENEKÜLNI KÉNYSZERÜL

Az 1916. november végén az Osztrák–Magyar Monarchia trónjára kerülő Habsburg-Lotaringiai Károly főherceg az I. világháború elvesztése után kénytelen volt Ausztria vonatkozásában 1918. november 11-én lemondani az állami ügyekben való részvételéről, Magyarország esetében pedig két nappal később függesztette fel uralkodói jogainak gyakorlását. A nyilatkozat formájában tett ígéretek egyik esetben sem szóltak a trónról történő végleges lemondásról.

V. György király[71] különösen aggódott – azt követően, hogy rokonait, II. Miklós cárt[72] és családját, 1918. július 17-én meggyilkolták Jekatyerinburgban –, hogy a Habsburg Birodalom volt uralkodója hasonló sorsra jut, ezért különmegbízottjai segítségével elérte, hogy külföldre menekítsék az Osztrák–Magyar Monarchia egykori császárát. Habsburg Károly 1918 novemberében a Bécs közelében lévő eckartsaui családi kastélyba zárkózott ugyan, de biztonsága nem volt garantálva. 1919. március 24-én feleségével, illetve ekkor még öt gyermekével brit segítséggel titokban Svájcba költözött, és ezzel megkezdődtek a száműzetés évei.

A család előbb a pármai hercegi család tulajdonában lévő, az osztrák határhoz közel eső Wartegg-kastélyban töltött átmenetileg hat hetet, majd – a berni kormány által megszabott követelményeknek eleget téve – a Genfi-tó partján álló Prangins-villát bérelték ki. Az épület és a hozzá tartozó kert közvetlenül a tóparton állt, ami a gyerekeknek különösen nagy örömet jelentett. Habsburg Ottó, akit többször is kérdeztek erről az időszakról, így emlékezett vissza 80 évvel később: *„A nyár Pragins-ban nagyon szép volt. Sokat kertészkedtünk és horgásztunk, és különösen számomra felejthetetlen volt, hogy itt kezdtem el horgászni. Nagyobb kirándulásokra nem emlékszem, kivéve azt, amikor egy télen Disentis-be mentünk.”*[73] Ottó arra is emlékezett, hogy Prangins-ban töltött először rendszeresen hosszabb időt apjával. Károly, amikor csak tehette, egy órát sétált délelőtt legidősebb fiával, akivel nemegyszer magyarul beszélgetett. Ezek az együttlétek maradandó élményt jelentettek Ottó számára.

Károly és a Ottó a Prangins-villa előtt (1919)

71 V. György (1865–1936), brit uralkodó.
72 II. Miklós (1868–1918), az utolsó orosz cár.
73 Habsburg Ottó Alapítvány, Habsburg Ottó Gyűjtemény, Habsburg Ottó tudományos és politikai tartalmú iratai, HOAL-I-4-b-Brook-Shepherd interjú (Pöcking, 1999. augusztus 4.). (Az iratanyag rendezés alatt áll.)

SIKERTELEN MAGYARORSZÁGI VISSZATÉRÉSI KÍSÉRLETEK

Ezt az idillikus időszakot 1921 húsvétján Károly király első magyarországi visszatérési kísérlete szakította meg. Az egykori uralkodó 1921. március 25-én, nagypéntek reggelén indult útnak Prangins-ból, és két nappal később már Magyarországon volt, de a rosszul előkészített akció kudarcba fulladt, Horthy Miklós kormányzó[74] nem adta át a törvényes királynak a hatalmat. A nemzetközi nyomásnak engedve Károly április 5-én elhagyta az országot.

Kevesek voltak beavatva ebbe a tervbe, így az ekkor nyolcéves Ottót minden bizonnyal meglepte, amikor március 30-án két svájci rendőr-főfelügyelő tett váratlan látogatást a Prangins-villában, és őt és testvéreit is kérdezgették az apjukkal kapcsolatban. A sajtó ekkorra már hírt adott Károly magyarországi jelenlétéről, de a gyerekeket mégsem avatták be a részletekbe.[75]

Habsburg Károly 1921. április 6-án késő éjjel érkezett Luzernbe, a Hotel Nationalba. A sikertelen visszatérési kísérlet után gyerekei közül elsőként Ottó találkozhatott apjával április 9-én. A trónörököst ugyanis Zita kérésére elvitték a szállodába, ahol apja rendőri felügyelet alatt, kvázi fogolyként tartózkodott. A királyné szándéka az volt, hogy fia meglepetésszerű megjelenésével felvidítsa az első visszatérési kísérlet kudarca miatt igen elkeseredett férjét. Ottó vacsora idején érkezett meg a Hotel Nationalba, ahol valóban nagy örömöt szerzett Károlynak.[76] Később így emlékezett erre az időre: *„Apám betegen és csalódottan tért vissza. […] A svájci kormány azzal vádolta meg, hogy szemtelenül megsértette a menedékjogot, és a Hertenstein-kastélyba szállítottak minket, ahol jobban megfigyelhettek bennünket. Ennek ellenére a romantikus hajlamú apám újra szerencsét próbált.”*[77]

Luzernből 1921. május 11-étől, a berni kormány utasítására, valóban a Hertenstein kastélyszállóba kellett költöznie a volt uralkodónak.[78] Családja május 19-én érkezett ide Prangins-ból.[79] A Luzerni-tó partján álló kastélyszálló az eredeti elképzelések szerint is csak ideiglenes lakhelyül szolgált, mert a svájci hatóságok, miután Károly megszegte ígéretét, hogy a Helvét Konföderáció területén nem folytat politikai tevékenységet, csak hat hónapra voltak hajlandók visszafogadni. A királyi pár 1921 tavaszától már tervezte az elköltözést Svájcból. Számos elképzelés jött szóba, de a magyarországi visszatérésről sem tettek le.[80]

1921. október 21-én a királyi pár azzal az ürüggyel hagyta el Hertensteint, hogy házassági évfordulójukat mennek ünnepelni.[81] Valójában azonban a Zürich mellett található dübendorfi repülőtérre autóztak, és onnan hivatalos felszállási engedély nélkül, repülővel, kalandos körülmények között Magyarországra utaztak. Károly ezúttal nem egyedül, hanem hitvese, Zita kíséretében próbálta visszaszerezni trónját.

74 Horthy Miklós (1858–1957), Ferenc József császár és király szárnysegédje, később az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodója ellentengernaggyá, majd altengernaggyá nevezte ki. 1920–1944 között a Magyar Királyság kormányzója.
75 Csonka Emil: *Habsburg Ottó. Egy különös sors története*. München, Új Európa, 1972, 43. (a továbbiakban: Csonka E. (1972)).
76 Boroviczény Aladár: *A király és kormányzója*. Budapest, Európa, 1993, 128. (a továbbiakban: Boroviczény A. (1993)).
77 Otto von Habsburg: Ich kehre heim. *Neue Zürcher Nachrichten*, 1972. december 29., 12.
78 *Freiburger Nachrichten*, 1921. május 21., 1.
79 Poignée de petits faits. *Le Nouvelliste*, 1921. május 19., 2.
80 Ormos Mária: *„Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*. Pécs, Baranya m. Kvt., 1990, 80–94.
81 *Documents diplomatiques suisses*. Vol. 8 (1920-1924), 24 novembre 1920–27 décembre 1924. Préparé par Antoine Fleury, Gabriel Imdoden. Bern, Benteli, 386–389., 143. sz. dokumentum (a továbbiakban: DDS (1988)).

Ez az őszi kísérlet is kudarcot vallott, miután fegyveres összecsapásra került sor a magyar főváros közelében, Budaörsön. A királyi párt 1921. október 25-én Tatán, az Esterházy-kastélyban letartóztatták, és másnap a Tihanyi Bencés Apátságba vitték őket. Innen tudtak egy lapot írni Hertensteinbe. A gyerekek, akik a körülöttük lévő felnőttektől megtudták, hogy szüleik Magyarországon vannak, eleinte lelkesedtek, de hamar világossá vált, hogy baj történt. Ezt megerősítette az is, hogy hosszú hetekig semmi hírük sem volt róluk.

HOSSZÚ ÚT MADEIRA SZIGETÉRE

Mindeközben Károly újabb visszatérési kísérlete jelentős diplomáciai vihart kavart. Prága és Belgrád a Habsburg-ház azonnali trónfosztását, és a királyi pár Magyarországról történő eltávolítását követelték, illetve megkezdődött a katonai mozgósítás is. Az európai nagyhatalmak a feszültségek oldására a Nagykövetek Tanácsán keresztül brit és olasz javaslatra Portugáliát kérte fel, hogy fogadja be a királyi párt Madeira szigetén.[82] Lisszabon húzódozva, de a Nagy-Britannia iránti jóakarat gesztusaként hajlandó volt fogadni a száműzötteket.

1921. október 31-én a Tihanyi Apátság közelében fekvő aszófői állomásról indult Károly és Zita hosszú útja az atlanti-óceáni sziget felé, egy hat vagonból álló vonattal. Az időközben a Dunán Magyarországra érkező brit HMS Glowworm cirkálóra 1921. november 1-jén Baján szálltak fel, hatalmas ködben.[83] Az volt az ágyúnaszád feladata, hogy a Fekete-tengerig vigye a királyi párt. Arthur Snagge kapitány[84] kérésére Károly írásban tett ígéretet, hogy nem tesz kísérletet a szökésre.[85] A hajóút körülményes volt. Az alacsony vízállás miatt az ágyúnaszád csak nagy körültekintéssel tudott előre haladni, és az óvatosság ellenére november 3-án megfeneklett, Belgrádtól alig több mint 20 km-re.[86] Többórás küzdelem után sikerült ugyan levontatni a hajót a homokzátonyról, de a kapitányt értesítették, hogy a Vaskapun nem fog tudni átkelni, ezért a Glowworm megállt Moldova Veche (Ómoldova) román falunál. A hajó kapitánya, aki mindenáron teljesíteni kívánta a kapott parancsot, azaz, hogy a királyi párt elvigye a Fekete-tengerig, motorcsónakkal akart tovább haladni, de ezt a román hatóságok ellenezték. Bukarest mindenképpen a szárazföldi utat erőltette.[87] A vitás helyzetet a romániai brit nagykövetség közreműködésével oldották meg. A királyi pár egynapos veszteglés után autókon folytathatta útját, de mindvégig angol katonai őrizet mellett, és csupán egyetlen román őrnagy kísérte a

82 A magyar sajtóban 1921. november 4-én vált ismertté, hogy Olaszország javaslatát véglegesen jóváhagyta a Nagykövetek Tanácsa. Károly királyt Madeira szigetére internálják – Olaszország és az utódállamok gondoskodnak a királyi család ellátásáról. *Budapesti Hírlap*, 1921. november 4., 6.

83 Paizs Ödön: A királyi pár entente őrizetben a Glowworm fedélzetén úton Galac felé. *Pesti Napló*, 1921. november 2., 2.

84 Snagge, Arthur Lionel (1878–1955), altengernagy, a Brit Királyi Haditengerészet tisztje. Az 1920-as években különböző hajók parancsnoka, 1929 novemberétől 1931 júliusáig a Chatham Dockyard királyi haditengerészeti laktanya parancsnoka. 1936-ban altengernagyi rendfokozattal vonult nyugdíjba.

85 Az eredeti francia nyelvű nyilatkozatot közli: Feigl, Erich (Hrsg.): *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Wien–München, Amalthea, 1987, 434. (a továbbiakban: Feigl, E. (1987)). Megtalálható német nyelvű fordítása a HOAL, Habsburg Ottó Gyűjtemény, levelezés magánszemélyekkel és szervezetekkel, I-2-b, Gehrig, Emmy, Bécs, 1953. augusztus 30.

86 Vonaton viszik Szalonikibe a királyi párt. A Duna alacsony vízállása útját állja a Glowworm-nak. *Magyarország,* 1921. november 5., 10. Lásd továbbá: Boroviczény A. (1993), 387–457.

87 Andrássy Gyuláné – Boroviczény Aladárné: *A királyné kíséretében*. Budapest, Pfeifer, 1922, 146–150. http://mtda.hu/books/andrassy_gyulane_a_kiraly_kisereteben.pdf (A letöltés dátuma: 2022. 09. 05.)

Románián átutazni kényszerülő száműzötteket. Károly és Zita ekkor úgy értesült, hogy Máltára viszik őket.[88] November 5-én folytatták útjukat a román hadügyminisztérium autóival Orsovára, onnan pedig különvonattal több város, köztük Bukarest érintésével Galacba.[89] Károly és Zita csak rövid ideig tartózkodott a kikötővárosban. Itt elbúcsúztak magyar kíséretüktől: a királyné főudvarmesterétől, gróf Esterházy Sándortól[90] és feleségétől, illetve Pallavicini György őrgróftól,[91] és Boroviczény Aladárné (Schönborn Ágnes) udvarhölgytől.[92] Innen már csak a Hunyady-házaspár utazott velük, ők is a saját költségükön.

A vonatból azonnal a román Principessa Maria luxusjachtra kísérték, majd a Fekete-tenger partján lévő Szulinába vitték őket. Ez utóbbi helyen várta a királyi párt a HMS Cardiff, az 1917-ben épült brit könnyűcirkáló, amellyel egészen Madeira szigetéig utaztak. A száműzött házaspár egészen Szulináig Arthur Snagge kapitány felügyelete alatt állt, aki itt adta át utasait és a velük járó felelősséget brit kollégájának. A Cardiffra történő felszálláskor érkezett az a távirat,[93] amely tájékoztatta Zita császár és királynét, hogy szabadon elkísérheti férjét a száműzetésbe, de ő személy szerint teljesen szabadon mozoghat, és le is telepedhet ott, ahol akar.[94]

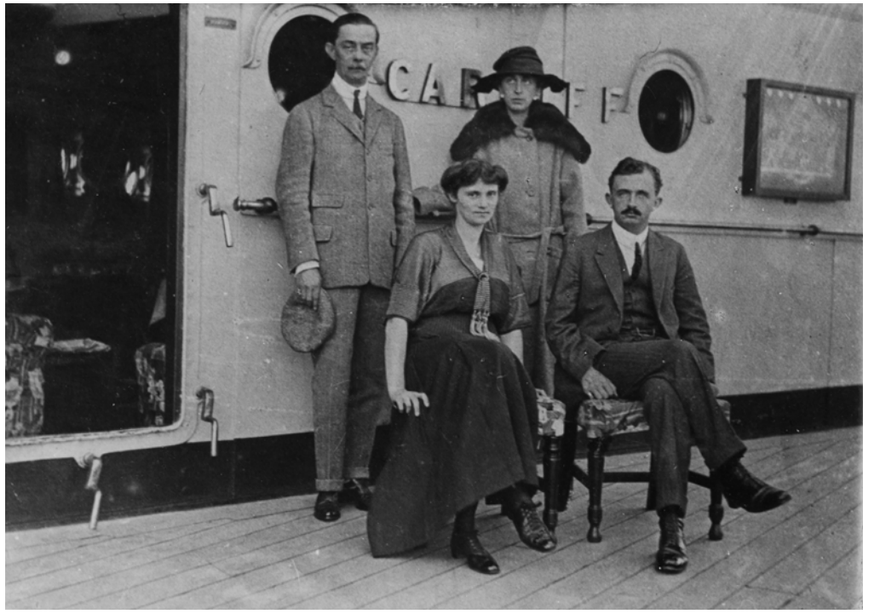

Zita, Károly, valamint Hunyady József és felesége Bellegarde Gabriella a Cardiff fedélzetén (1921)

88 Uo.

89 Romániai tudósítás a királyi pár útjáról. *Magyarság*, 1921. november 17., 5.

90 Esterházy Sándor, gróf (1868–1925), magyar arisztokrata, földbirtokos, az utolsó magyar királyné, Zita főudvarmestere.

91 Pallavicini György, őrgróf (1881–1946), magyar nagybirtokos, legitimista politikus, az Aranygyapjas Rend lovagja, királyi kamarás, dunántúli főkormánybiztos, 1916-tól a Magyar Labdarúgó-szövetség elnöke.

92 Schönborn-Wiesentheid Ágnes, grófnő (1893–1973), Zita császár- és királyné udvarhölgye. Férje, Boroviczény Aladár (1890–1963), legitimista politikus, köztisztviselő, diplomata, IV. Károly kabinetirodájának utolsó főnöke. IV. Károly második magyarországi visszatérési kísérlete után rövid börtönbüntetést kapott.

93 HOAL I-2-b Gehrig Emmy, Bécs, 1953. augusztus 31.

94 A Nagyköveti Tanács a brit, a francia és az olasz lisszaboni diplomáciai misszióvezetők közvetítésével három fontos pontban állapodott meg Portugáliával, miután eldőlt, hogy királyt Madeira szigetére szállítják: 1. Károlyt elkísérhetik családtagjai, de őrájuk nem vonatkozik a mozgáskorlátozás; 2. Portugália semmilyen felmerülő költség megfizetését nem vállalja; 3. A portugál rendőrség felügyeli, hogy Károly el ne hagyja száműzetésének helyét. Feigl, E. (1987), 420–421. Ennek a híre jutott el az éppen induló Cardiff hajóra 1921. november 7-én. A madeirai újságok 1921. november 14-én adták közre a megállapodást Lisszabon és a Nagyköveti Tanács között. A portugál külügyminiszter külön hangsúlyozta, hogy az egykori uralkodópárt vendégeinek és nem száműzötteknek tekintik. Mendonça, Duarte: *Carlos e Zita de Habsburgo. Croinca de um exilio imperial na cidade do Funchal*. Funchal, Municipio do Funchal, 2013, 22–24.

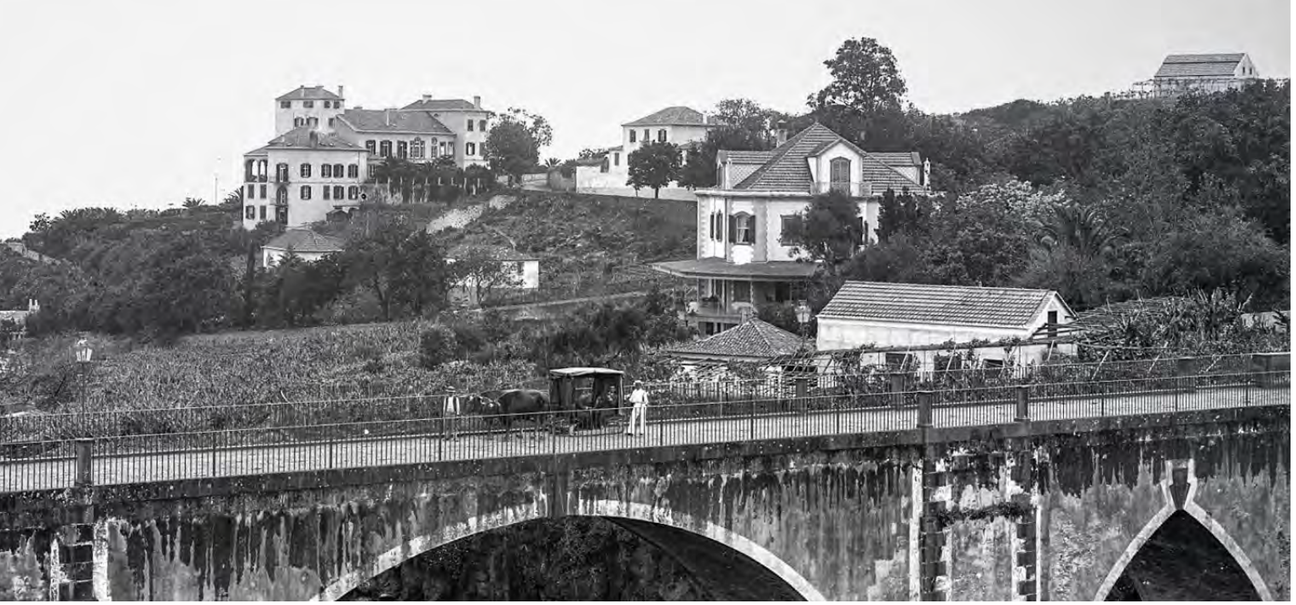

Háttérben a Reid's Palace Hotel, előtérben a Villa Vitória (ekkor még: Cardwell's Hotel) és a Monumental híd (1897)

1921. november 6-án szálltak fel a hajóra, de csak másnap reggel hagyták el Szulina kikötőjét. A kapitány, Lionel Fritzgerald Maitland-Kirwan[95] naplója szerint különösen kalandosan kezdődött az utazás, ugyanis az öbölben nem tudott megfordulni a hajó, ezért ki kellett tolatnia, ami nem volt könnyű feladat. A Cardiff november 8-án reggel érkezett a konstantinápolyi kikötőbe. A török fővárosban a császári párnak vásároltak néhány ruhaneműt. A cirkáló kapitánya november 9-én kapott parancsot a továbbutazásra Gibraltár felé. A Dardanellákon november 10-én keltek át, és az első napon háborgó tengeren utaztak. A kapitány beszámolója szerint 1921. november 16-án érték el a Gibraltári-szorost, majd még ugyanaznap utasítást kaptak, hogy induljanak Madeira szigetére.[96] Három nappal később, 10 óra tájban érkeztek úticéljuk partjaihoz.

A parancsnok beszámolója szerint Nagy-Britannia konzulja és a sziget kormányzója népes kísérettel együtt felment a fedélzetre, ahol hivatalos dokumentum kiállítása mellett kellett átadni Habsburg Károlyt a portugál hatóságoknak.[97] Mielőtt a királyi pár elhagyta volna a cirkálót, a hajó kantinjában kis ünnepség keretében búcsúztak el a brit legénységtől. A Cardiff kapitánya Károly és Zita egészségére koccintott, gróf Hunyady József pedig zongorán kísérte a dalokat, amelyeket az uralkodó tiszteletére énekeltek.[98] Károly és Zita kérésére nem engedték be a jelenlévő újságírókat erre az eseményre. Az ünnepélyes búcsúzás egészen 15 óráig tartott, amikor a funchali rendőrség vezetője, Joaquim da Silva Vieira[99] a megbeszéltek szerint nem a központi

95 Maitland-Kirwan, Lionel Fritzgerald (1879–1951), a brit királyi haditengerészet tisztje, a Cardiff könnyűcirkáló kapitánya.
96 Halpern, Paul G.: *The Mediterranean Fleet, 1919–1929*. Farnham, Ashgate, 2011, 331–332. (a továbbiakban: Halpern, P. (2011)).
97 A dokumentumot lásd: Arquivo e Biblioteca da Madeira (ABM), Fundo Governo Civil do Funchal (A Funchali Polgári Kormányzóság iratai) (GCFUN), Correspondência recebida referente ao exílio na Madeira do Imperador da Áustria e Rei da Hungria, cx. 49, cap. 15 – 1922. 11. 19.
98 Halpern, P. (2011), 332.
99 Silva Vieira, Joaquim da (1868–1947), funchali születésű földbirtokos és kereskedő. 1921 végén Funchal polgármesteri és rendőrkapitányi tisztségét töltötte be.

kikötőbe, hanem kijelölt lakóhelyük közelébe kísérte őket a parti őrség csónakján. Itt egyébként mindenki csak külön engedély birtokában lehetett jelen az érkezés pillanatában, a legtöbb fotó is ekkor készült a partraszállásról. A királyi párt a Reid's Hotelhez tartozó Villa Victoriába kísérték.[100] 1921. november 19-én vette kezdetét tehát Károly és Zita madeirai száműzetése.

Miközben a császári párt nagy tisztelet övezte a helyi lakosság körében, a hatóságok folyamatosan figyelték őket. A Nagykövetek Tanácsa ugyanis Portugáliától megkövetelte, hogy felügyeljék az egykori uralkodót, nehogy elhagyja a szigetet, és megjelenjen ismét Közép-Európában. A funchali hatóságok számára ez a feladat nem volt egyszerű, mert a földrajzi viszonyok és a rendőrség állományának alacsony létszáma, az eszközhiány, illetve a felügyelet többletköltségei mind megoldhatatlannak tűntek. Különösen nagy kihívás volt, amikor a család elhagyta a Villa Victoriát, és felköltöztek a Quinta do Montéra, Rocha Machado[101] portugál bankár birtokára. A rendőrségnek ugyanis külön lakást kellett bérelnie a helységben, hogy az állandó felügyeletet biztosítani tudja. A Nagykövetek Tanácsa Madeira polgári kormányzóját több ízben felszólította helyi főkonzulokon keresztül, hogy erősítse meg a száműzöttek őrzését, mert meglátásuk szerint nagyon sok hiányosság figyelhető meg a királyi család felügyeletét illetően.[102] A funchali hatóság azonban a szigorú minimumra törekedett ezen a területen. Nem ügyeltek a diszkrécióra sem, a család ismerte a detektíveket, akik őket megfigyelték,[103] sőt esetenként ezek a rendőrök még pénzt is kértek tőlük.[104] Mindazonáltal komoly problémát okozott az, amikor Zita kérelmezte, hogy Svájcba utazhasson gyermekeiért, mert önmagának ellentmondó instrukciók érkeztek Funchalba az egykori királyné státuszával, és így őrzésével kapcsolatban is.

Habsburg Károly és Zita érkezésükkor a funchali Pontinha mólónál António Vieira de Castro autójában, amely a Villa Vitóriába szállította őket (1921. november 19.)

100 Mendonça, D. (2013), 30–33.
101 Rocha Machado, Luís da (1890–1973), funchali születésű üzletember, bankár, a Reid bankház örököse.
102 Mendonça, D. (2013), 436–439., 446–448.
103 Károly saját naplójában is feljegyezte, hogy 1921. december végén a szigeten, Funchaltól távól zajló vadászaton megjelent egy csendőr is, de leginkább saját szórakozására, és nem az ő megfigyelésére. A naplórészletet közzétette Elisabeth Kovács történész honlapján (273. sz. dokumentum). https://www.elisabethkovacs.com/wp-content/uploads/273.-bis-289.-Die-Jagd-vom-27.-30.-Dezember-1921.pdf (A letöltés időpontja: 2022. 09. 02.).
104 Károly király családja rozoga házban lakik és nélkülöz. Zita királyné ápolás nélkül marad lebetegedésénél. – A királyt megőszítették a gondok – Segítségkérő levél Funchalból. *Friss Újság*, 1922. március 16., 3.

AZ URALKODÓPÁR GYERMEKEINEK ÚTJA MADEIRÁIG

A Svájcban hagyott gyerekekre eredetileg az uralkodó édesanyja, Maria Jozefa,[105] illetve mostohanagyanyja, Maria-Teresa de Bragança főhercegnők,[106] és Marie-Therese Korff von Schmising-Kerssenbrock grófnő[107] viselt gondot. A szülők október 21-ei távozása után eltelt napok növekvő száma, illetve a tőlük várt híradás elmaradása egyre nagyobb aggodalmat váltott ki Hertensteinben. Leginkább Ottó érzékelte viszonylag hamar, hogy baj történt. Az ekkor kilencéves koronaherceg számára a napilapokban megjelent hírekből és a felnőttek beszélgetéseiből gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy apja második magyarországi visszatérési kísérlete sikertelen volt.

A száműzött császári család gyermekei, Ottó, Félix, Adelheid és Róbert hóesésben a Wartegg-kastély előtt (1921)

105 Szászországi Maria Josepha, királyi hercegnő (1867–1944), az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodójának édesanyja.
106 Bragança, Maria Teresa de, portugál infánsnő (1855–1944), Habsburg-Lotaringiai Károly császár és király mostohanagyanyja, azaz Károly nagyapja, Habsburg-Lotaringiai Károly Lajos főherceg harmadik felesége.
107 Korff Schmising-Kerssenbrock, Marie-Therese grófnő (1888–1973), a császári gyermekek nevelőnője.

Az első levelet, amelyet kézhez kaptak a gyerekek, a Tihanyi Apátságból írták a szüleik. Amikor Károly és Zita még a Balaton-parti híres bencés kolostor falai között tartózkodtak, azon a napon a svájci rendőrök kihallgatták Ottót, de meglepődtek a fiatal királyfi kitérő válaszain.[108] 1921. október 25-én a berni kormány kiutasította az egykori uralkodóhoz közelálló személyeket és rokonokat Svájcból, és előírta a gyerekek elköltözését Hertensteinből.[109] Ottó és testvérei számára a legnagyobb szomorúságot az okozta, hogy a helvét hatóságok távozásra kötelezték nagyanyjukat, Maria Josefa főhercegnőt, akinek november 1-ig el kellett hagynia az országot. A gyerekek felügyelete teljes mértékben Maria Teresa de Bragança főhercegnőre maradt, aki megkapta a hosszabb lejáratú svájci tartózkodási engedélyt. A főhercegnő, Károly nagyapjának harmadik felesége kérvényezte, hogy Hertensteinből a család tulajdonában lévő Wartegg-kastélyba költözhessenek. Bern nem ellenezte ezt a kérést, és miután Sankt Gallen kanton is megadta az engedélyt, megkezdték a költöztetés előkészítését. November 1-jén utaztak vonattal a gyerekek Warteggbe. Azt a kérést, hogy lehetőleg ne fedjék fel magukat a többi utas előtt, lelkiismeretesen teljesítették. Ottó külön szólt a velük lévő Zsámboky Pál páternek,[110] hogy ne haragudjon, ha nem beszél majd magyarul, de nem akarja, hogy felismerjék.[111]

Maria-Teresa de Bragança főhercegnő (1920-as évek)

Amikor az uralkodópár 1921. november 19-én partra szállt Madeirán, a gyerekek és kíséretük már a Wartegg-kastélyban voltak, ahová Károly király mostohanagyanyja, Maria Teresa de Bragança infánsnő kísérte őket.[112] Ottónak külön bánatot okozott, hogy szülei nélkül ünnepelték november 20-án születésnapját, és később a karácsonyt is. Decemberig elég nehézkes volt a kommunikáció a szülők és gyermekeik között. Így például a november 16-án, Gibraltáron feladott levelük csak november 28-án ért Warteggbe.[113] Időközben Portugália berni követén keresztül üzentek a gyerekek szüleiknek Svájcból, hogy jól vannak. Az üzenet távirat formájában, november 18-án érkezett Funchalba.[114] Amíg Károly és Zita elérte Madeira szigetét, második fiuk, Róbert megbetegedett, és a svájci orvosok vakbélproblémát állapítottak meg nála.

108 Csonka E. (1972), 43–44.
109 DDS (1988), 363, 130. sz. dokumentum, illetve *Neue Zürcher Nachrichten*, 1921. november 7., 2.
110 Zsámboky Pál (1893–1952), IV. Károly udvari papja, Habsburg Ottó nevelője.
111 *Ottó. Az ifjú király élete*. Szerk. Balassa Imre, Csekonics István. Budapest, Hornyánszky Ny., 1931, 33. (a továbbiakban: Balassa–Csekonics (1931)).
112 *Il San Bernardino*, 1921. november 19., 1.
113 *Neue Zürcher Nachrichten*, 1921. november 28., 1.
114 ABM, GCFUN, Correspondência recebida referente ao exílio na Madeira do Imperador da Áustria e Rei da Hungria, cx. 49, cap. 15, n.º 44.

Az operációt nem tartották sürgősnek, a beavatkozást januárra tervezték. Róbert főherceg vakbélgyulladásának híre madeirai tartózkodásuk első napjaiban már eljutott a királyi párhoz is.

Megérkezvén Funchalba, Zita szinte azonnal elkezdte szervezni a gyerekek átköltöztetését a szigetre, mindenekelőtt megpróbálta elérni, hogy elébük mehessen, és beteg, hatéves fia mellett lehessen a műtét idején. Már négy nappal megérkezésük után, 1921. november 23-án kérvényezte a madeirai hatóságoknál, hogy állítsanak ki számára olyan útiokmányt, amely lehetővé teszi, hogy elutazhasson Madeiráról. Funchalban úgy vélték, hogy ennek nincsen akadálya, mert korábbi utasítások alapján hivatalosan csak az egykori uralkodót kellett felügyelet alatt tartania a helyi rendőrségnek, és csak ő nem hagyhatta el a szigetet, feleségére ez nem vonatkozott. A biztonság kedvéért a madeirai hatóságok instrukciót kértek a lisszaboni belügyminisztériumtól.[115] Az ügyintézés lassúsága okán Zita királyné november 27-én újfent, írásban is kérvényezte, hogy adják meg számára az engedélyt a Svájcba utazásához.[116] Lisszabonból 1921. december 1-jén érkezett meg a sürgöny Madeirára, hogy az útlevél kiadható.[117] Zita december 6-án kapta meg az okmányt, amelyet a portugál külügyminiszter engedélyével Lusace grófnő névre állítottak ki, ami az egykori császárné egyik címe volt. A Nagykövetek Tanácsa is jóváhagyta Zita kérését, és engedélyezte az utazást. Az út tervezése során a volt császárné már decemberben több hajót is kinézett az induláshoz,[118] de a vízumok lassú beszerzése miatt végül leginkább a Funchalból december 26-án induló hajóval tudott volna Svájcba menni. Ez a dátum annál is inkább alkalmasnak tűnt, mert a Hunyady-házaspár szintén ezzel tervezte elutazását. Ez a terv azonban az utolsó pillanatban meghiúsult. A portugál kormány ugyanis váratlanul, 1921. december 24-én jelezte az egykori császárnénak, hogy a kiadott útlevelet nem használhatja.[119] Érdemi magyarázatot azonban Zita nem kapott, ezért még ezen a napon felháborodott tiltakozólevelet írt Madeira kormányzójának.[120]

Lisszabon döntése mögött több szempont is felsejlik. Mindenekelőtt a csehszlovák kormány diplomáciai manővere, amely megpróbálta még Zita svájci útját is megakadályozni, mondván, a volt uralkodó felesége az ifjú trónörökössel Budapestre utazhat, és egy újabb hatalomátvételi kísérletet hajthat végre. A nemzetközi sajtóban sorra jelentek meg olyan cikkek, amelyek maximális hitelt adtak egy ilyen forgatókönyvnek. Megjegyzendő, hogy Budapesten Horthy kormányzó köreiben is féltek egy újabb kísérlet lehetőségétől.[121] A portugál kormány helyzete ráadásul azért sem volt könnyű, mert éles vitákat váltott ki a lisszaboni parlamentben a Habsburg uralkodópár funchali jelenléte. A republikánus képviselők hangsúlyozták, hogy Zita közvetlen rokonságban áll a portugál királyi családdal, és ez a tény akár egy helyi restaurációs kísérlet lehetőségét is felveti.[122]

115 Mendonça, D. (2013), 438.
116 ABM, GCFUN, Correspondência recebida referente ao exílio na Madeira do Imperador da Áustria e Rei da Hungria, cx. 49, cap. 15, n.º 9.
117 ABM, GCFUN, Correspondência recebida referente ao exílio na Madeira do Imperador da Áustria e Rei da Hungria, cx. 49, cap. 15, n.º 20.
118 Feigl, E. (1987), 447.
119 Mendonça, D. (2013), 441.
120 ABM, GCFUN, Correspondência recebida referente ao exílio na Madeira do Imperador da Áustria e Rei da Hungria, cx. 49, cap. 15, n.º 15-15 v.
121 DDS (1988), 390, 144. sz. dokumentum, a svájci Szövetségi Tanács 1921. december 19-i ülésének jegyzőkönyve
122 Lásd például a Kolozsváron megjelenő *Ellenzék* című napilap cikkét: Lisszabonban Károly-puccstól félnek. Zita portugál trónkövetelő? – A portugáliai parlamenti ellenzék Károly kiutasitását követeli Madeiráról. *Ellenzék*, 1921. december 17., 5.

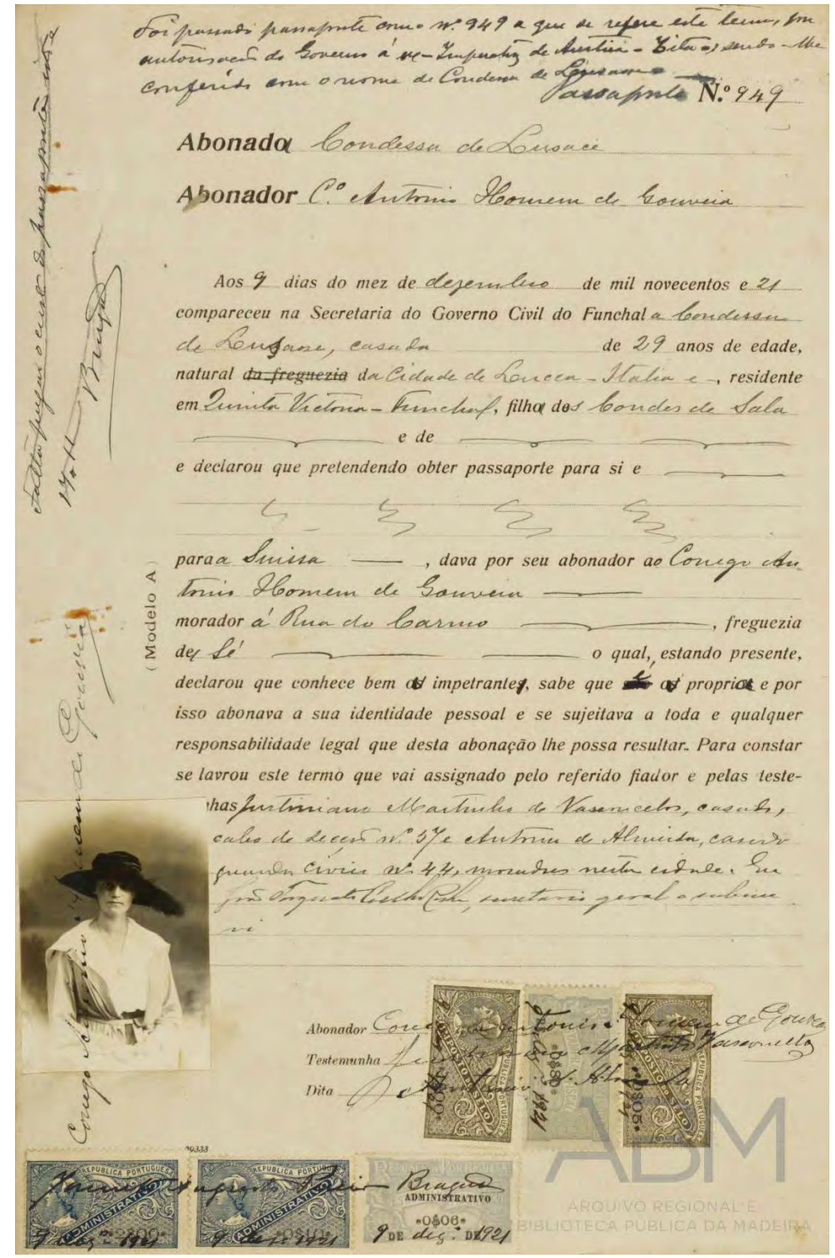
Passaporte N.º 949

Abonado Condessa de Lusace

Abonador C.º António Homem de Gouveia

Aos 9 dias do mez de dezembro de mil novecentos e 21 compareceu na Secretaria do Governo Civil do Funchal a Condessa de Lusace, casada de 29 anos de edade, natural da Cidade de Lucca - Italia e, residente em Quinta Victoria - Funchal, filha dos Condes de Sala e de e declarou que pretendendo obter passaporte para si e para a Suissa, dava por seu abonador ao Conego António Homem de Gouveia morador á Rua do Carmo, freguezia da Sé o qual, estando presente, declarou que conhece bem a impetrante, sabe que é a propria e por isso abonava a sua identidade pessoal e se sujeitava a toda e qualquer responsabilidade legal que desta abonação lhe possa resultar. Para constar se lavrou este termo que vai assignado pelo referido fiador e pelas testemunhas

Abonador

Testemunha

Dita

(Modelo A)

REPUBLICA PORTUGUEZA ADMINISTRATIVO

Recebi

ADMINISTRATIVO 0$06 9 DE DEZ. DE 1921

ADM ARQUIVO REGIONAL E BIBLIOTECA PÚBLICA DA MADEIRA

Zita királyné útlevele, amelyet 1921. december 9-én állítottak ki Lusace grófnő nevére

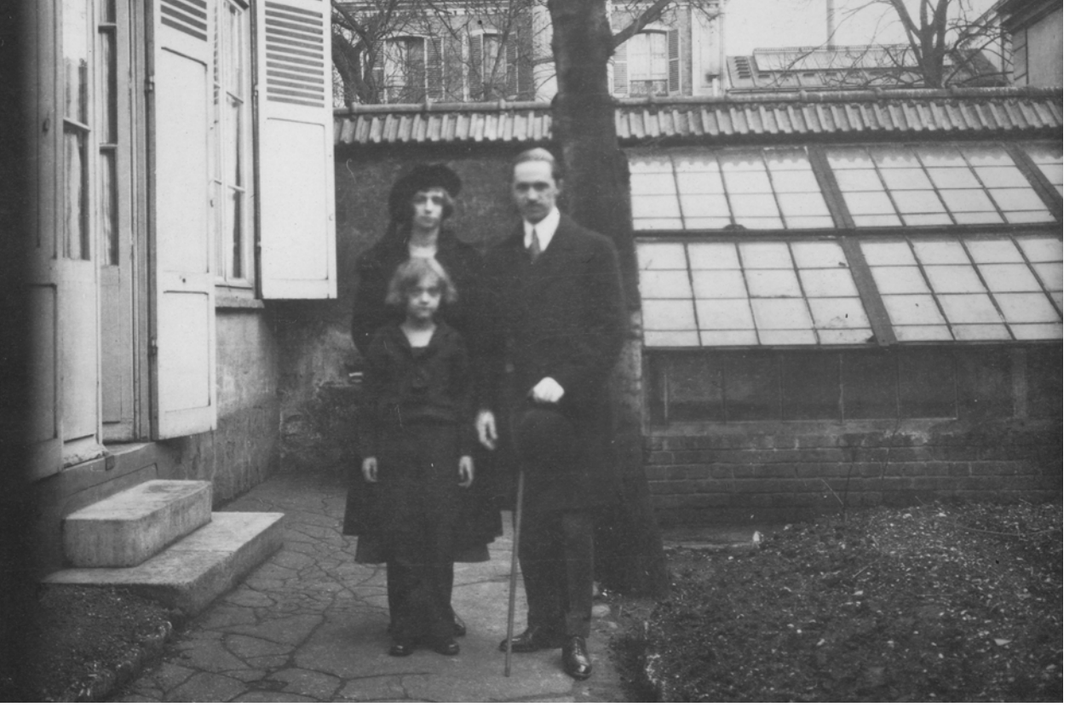

Róbert főherceg és kísérői Párizsban (1922)

Mindezek mellett azonban a legvalószínűbb indok az volt, hogy a karácsonyi szünetre hivatkozva Róbert operációját 1922. január 10. utánra halasztották. Erről értesítés is érkezett az uralkodópárhoz már december 12-én.[123] A lisszaboni hatóságok tudtak arról, hogy a Nagyköveti Konferencia és a Helvét Konföderáció megállapodása szerint Zita maximum két hetet tölthet beteg fia mellett Svájcban, ezért nem akarták, hogy túl korán elinduljon.

A lisszaboni kormány visszakozása az egyébként nagyon óvatos funchali hatóságokat is meglepte. Értetlenkedve fogadták az 1921. december 22-én érkezett kódolt táviratot, amely megtiltotta, hogy Zita használja néhány héttel korábban kiadott útlevelét.[124] Két nappal később, karácsony előestéjén a sziget polgári kormányzója, Acácio Augusto Correia Pinto[125] – aki nem volt különösebben jó indulattal az uralkodó párral szemben – azonnal felterjesztette az egykori császárné tiltakozó levelét, nem titkolva saját meglepetését a döntéssel kapcsolatban.[126] Két nappal később informálták a bevándorlásért felelős kormánybiztost is a volt császárné helyzetéről, kiemelve, hogy a belügyminisztérium kérésére már nemcsak Károly, hanem Zita megfigyelése is feladatként merül fel, és a szigetet ő sem hagyhatja el.[127] Lisszabonból azonban már december 28-án távirat érkezett, amelyben a funchali kormányzót arról értesítik, hogy az ex-uralkodó felesége a Nagyköveti Tanács engedélyével elhagyhatja Madeirát, hogy gyermeke operációja idején mellette legyen, de csak maximum két hétre utazhat Svájcba.[128]

123 Feigl, E. (1987), 448.
124 Érdekes, hogy Zita naplója szerint erről ő csak december 24-én 11 órakor értesült. Feigl, E. (1987), 447.
125 Correia Pinto, Acácio Augusto (?–?), Madeira kormányzója 1921. november 14. és 1922. február 3. között.
126 Mendonça, D. (2013), 441–442.
127 Uo. 443.
128 ABM, GCFUN, Correspondência recebida referente ao exílio na Madeira do Imperador da Áustria e Rei da Hungria, cx. 49, cap. 15, n.º 74/1–2.

Ezt a feltételt Zita elfogadta, amiről december 29-én táviratban kapott értesítést a portugál migrációügyi kormánybiztos is.[129] Funchal öt nappal később arról tájékoztatta Lisszabont, hogy Zita 1922. január 4-én a San Miguel nevű gőzössel indul Svájcba, hogy gyermekeit elhozza Madeira szigetére.[130] A búcsúzásról maga Károly is beszámol feljegyzéseiben.[131] Zitát a hajóútra João de Almeida gróf,[132] és felesége, Constança de Vasco Gama[133] is elkísérte egészen Párizsig, sőt január 7-én Lisszabonban vendégül látták őt az Estrela városnegyedben álló házukban. Az egykori császár és királyné két nappal később folytatta útját Madridon keresztül Párizsba,[134] ahová január 10-én késő este érkezett meg. Itt testvére, Sixtus[135] pármai herceg apósának, La Rochefoucauld-Doudeauville hercegnek a palotájában szállt meg, mielőtt folytatta volna útját Svájc felé.[136] Január 12-én, délelőtt érkezett Zürichbe, és abban a szanatóriumban szállt meg, ahol Róbert fiát ápolták: svájci tartózkodása tíz napját Zita a tóparton álló Paracelsus magánkórház falai között töltötte.[137] A gyerekeivel először csaknem három hónap múltán, néhány nappal megérkezése után találkozhatott, de csak néhány órára. A svájci hatóságok, annak érdekében, hogy megfelelő rendőri felügyelet alatt tudják tartani, nem engedélyezték, hogy a Wartegg-kastélyba látogasson. A klinika és a kastély közötti 100 km távolság miatt ezt különösen kockázatosnak ítélték. A gyerekek számára is bonyolult volt az utazás, ezért csak egyszer tudták meglátogatni anyjukat Zürichben, és nem is tarthattak vele azonnal Madiera szigetére, mert nem volt semmilyen útiokmányuk. Meg kellett várni, amíg megkapják a Helvét Konföderációtól az útlevelüket.

Róbert főherceget január 15-én, szombaton délelőtt operálta meg Paul Clairmont[138] osztrák orvosprofesszor, két neves svájci kollégája közreműködésével. Zita zürichi tartózkodása alatt kivizsgáltatta a gyakran beteg Félix főherceget[139] is Emil Feerrel,[140] a híres svájci gyermekorvossal, a helyi klinika igazgatójával, aki egyébként részt vett másik fia műtétjén is.[141]

Miután az orvosok megnyugtatták Róbert állapotáról, az egykori császár- és királyné január 21-én távozni kényszerült Svájcból. A berni szövetségi kormány az eredeti két hetet nyolc napra rövidítette, majd hat nap után kiutasították Zitát. A határig, mint ahogy jövet is, dr. Karl Egger[142] svájci követségi tanácsos kísérte. Az egykori császárnét testvére, René Bourbon-Pármai

129 Mendonça, D. (2013), 443.
130 Uo. 443–444.
131 A naplórészlet olvasható Elisabeth Kovács történész honlapján (274. sz. dokumentum). https://www.elisabethkovacs.com/wp-content/uploads/273.-bis-289.-Die-Jagd-vom-27.-30.-Dezember-1921.pdf (A letöltés időpontja: 2022. 09. 02.)
132 Lavradio márki, azaz João Maria do Loreto de Almeida Correia de Sá (1866–1950). Tizenkét évesen került a bécsi udvarba. A feldkirchi jezsuita kollégiumban, majd a bécsújhelyi Katonai Akadémián végezte tanulmányait. Tiszt volt az osztrák–magyar hadseregben, ahol kapcsolatban állt Károly későbbi királlyal is. 1911–1912 között a portugál köztársasági erők ellen harcolt, ezért börtönbe került. 1914-ben szabadult, és részt vett az Osztrák–Magyar Monarchia zászlói alatt az I. világháborúban. 1916-ban Lisszabonban házasságot kötött Constança Teles da Gama grófnővel. 1918 után Portugáliában élt. 1921. december 22-től, a madeirai hónapokban Károly és Zita mellett állt, és később is szoros kapcsolatban maradt Zitával.
133 Teles da Gama, Constança de (1877–1960), Vasco de Gama híres portugál felfelfedező leszármazottja volt.
134 Mendonça, D. (2013), 95.
135 Bourbon-Pármai Sixtus, herceg (1886–1934), Zita császárné bátyja.
136 Magyar Távirati Iroda (MTI), Archívumok, Hírek 1920-1945, Hírkiadás, 1922. január 11., 2.
137 MTI, Archívumok, Hírek, 1920-1945, Hírkiadás, 1922. január 12., 23. Ezt megerősíti a *Neue Zürcher Zeitung* is. Notizen zum Aufenthalt der Kaiserin Zita. II. in *Neue Zürcher Zeitung*, 1922. január 27.
138 Clairmont, Paul (1875–1942), osztrák sebészorvos professzor.
139 Habsburg Félix, főherceg (1916–2011), IV. Károly és Zita királyné negyedik gyermeke, Habsburg Ottó öccse.
140 Feer, Emil (1864–1956), neves svájci gyermekorvos professzor.
141 Nouvelles diverses. l'Archiduc Robert est opéré. *La Liberté*, 1922. január 16., 2.
142 Egger, Karl (1881–1950), svájci diplomata.

herceg[143] kísérte a vonatúton, miközben rendőri megfigyelés alatt állt. A Nagykövetei Konferencia nem engedte, hogy Párizson keresztül utazzon vissza, illetve arra kötelezte, hogy gyermekei nélkül hagyja el Svájcot. Zita tehát Genfet elhagyva, Lyonon keresztül Bordeaux-ba ment. A vonatról nem szálhatott le, és éjszaka sem állhatott meg egy szállodában. Bordeaux-ban a francia miniszterelnök külön engedélyével, várandósságára tekintettel,[144] kapott egy néhány órás pihenőt, mielőtt folytatta volna az útját.[145] Franciaországból Madridba ment, ahol bevárta a családját.[146] A spanyol fővárosban január 25-én maga XIII. Alfonz király[147] fogadta a pályaudvaron, jóllehet továbbra is Lusace grófnőként, elvileg inkognitóban utazott.[148]

Időközben a gyerekek is készülődtek az indulásra. A Wartegg-kastélyt 1922. január 26-án hagyták el, és Genfbe utaztak,[149] majd Bordeaux-n át folytatták útjukat kísérőikkel Spanyolországba. A gyerekek a vártnál egy nappal később, 1922. január 29-én érkeztek Franciaországból a spanyol Medina del Campo városba. Zita és kísérete itt szállt fel hajnali háromkor a vonatra, hogy innen már együtt tehessék meg az utat Madeiráig.[150] Ottó és kisebbik öccse, Félix ébredt fel csupán, és félálomban is nagy örömmel konstatálták, hogy édesanyjuk csatlakozott hozzájuk. A vasúti szerelvény január 30-án reggel futott be Lisszabonba. A várostól nem messze fekvő Quinte de Subserra kastélyba,[151] Lavradio márki birtokára mentek, hogy ott éjszakázzanak, majd másnap délután visszatértek a fővárosba, és hajóra szálltak.[152] A család a brit Avon nevű luxusgőzössel utazott Funchalba.[153] A hajó 1922. február 2-án reggel 8 óra körül érkezett Madeira szigetéhez. A családfő külön kis hajóval eléjük ment a tengerjáró gőzöshöz. Károly több mint három hónapja nem látta hat gyermekét, akik rendkívül örültek, hogy viszontláthatták édesapjukat. Róbert kivételével végre újra együtt volt az egész család.

Károly az egyik gyermekével a karján az Avon lépcsőjén (1922. február 2.)

143 Bourbon-Pármai René, herceg (1894–1962), Zita császárné öccse.
144 Zita királyné ekkor már a hatodik hónapban volt nyolcadik gyermekével.
145 Bordeaux-ban külön interjút adott a párizsi *Matin* tudósítójának. Újabb beszélgetés Zita királynéval. *Brassói Lapok*, 1922. február 9., 2–3.
146 MTI Archívumok, Hírek, 1920–1945, Hírkiadás, 1922. január 23., 5.
147 XIII. Alfonz (1886–1941), spanyol király.
148 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Külügyminisztérium, Politikai Osztály általános és rezervált iratai, K 64, 1922-48t. 338. cs. Barcelona, 1922. január 29., f. 49-51. Szentmiklósy Jenő egykori osztrák–magyar főkonzul tájékoztatása Bánffy Miklós külügyminiszter részére.
149 *Freiburger Nachrichten*, 1922. január 26., 2.
150 Zita und ihre Kinder. *Der Bund*, 1922. január 28, 3.
151 Rouillé, Michel Dugast: *Charles de Habsbourg, le dernier empereur, 1887–1922*. Paris, Louvain-la-Neuve, 1991, 234. (a továbbiakban: Rouillé, M. (1991))

A CSALÁD ÉLETE MADEIRÁN

Amíg csak Zita, Károly és a Hunyady-házaspár tartózkodtak Funchalban, a napjaikat általában visszatérő programok jellemezték. Fontos volt számukra keresztény hitük gyakorlása, minden nap szentmisén vettek részt, nemegyszer a város Nagyboldogasszony-székesegyházában. Mindazonáltal nemcsak jámbor vallási cselekedeteket végeztek, hanem a napi hírek olvasásával, levelezéssel, látogatók fogadásával és alkalmanként más kikapcsolódással teltek napjaik. Megérkezésük után, november 21-én a funchali püspök járt a Villa Victoriában, ahol laktak. Három nappal később António Vieira de Castro[154] bankár, a Reid's Palace Hotelt birtokló részvénytársaság igazgatója tett hivatalos látogatást a császári párnál, és meghívta Károlyt vadászni. A házaspár 1921. november 25-én látogatott el a Quinta do Montéba, Luis Rocha Mochado, a módos portugál bankár villájának megtekintésére. Ezt a kirándulást Vieira de Castro szervezte, aki egyébként sógora volt a ház tulajdonosának. A téli időszakban leginkább Svájcban tartózkodó Rocha Machado már ott-tartózkodásuk elején felajánlotta villáját lakhelyül az uralkodópár részére.[155]

Károly és Zita 1921. december 5-én hivatalos vacsorát szervezett, amelyen vendégül látták a sziget civil kormányzóját, Joaquim Vieira rendőrfőnököt és Vieira de Castro bankárt, illetve António Homem de Gouveia kanonokot.[156] Ez a találkozó

Zita és António Pereira Ribeiro, Funchal püspöke elhagyja a Szent János evangélista templomot (1921)

152 Habsburg Ottó Alapítvány, Habsburg Ottó Gyűjtemény, Naplók, feljegyzések, HOAL I-1-d-27, 1922. január 30-31.
153 Mendonça, D. (2013), 128.
154 Vieira de Castro, António (1900–1933), funchali illetőségű személy, Henrique Augusto Vieira de Castro bankár fia. A Madeira Wine Association igazgatói tisztjét töltötte be, valamint a Reid, Castro and Co. bankház vezetője, és Románia funchali konzulja volt; ezenkívül kiváló sportemberként ismerték.
155 Mendonça, D. (2013), 11., 15–16.
156 Homem de Gouveia, António (1869–1961), kanonok. Ponta do Pargóban született, a funchali székesegyház kanonokja volt, tanár, szónok, újságíró és poliglott, aki több nyelvet, nevezetesen a franciát is jól beszélte. Károly Madeirára érkezésekor császári káplánnak nevezték ki, és egyfajta titkári feladatot látott el a volt uralkodó mellett.

lehetőséget adott arra, hogy megerősödjék a kapcsolat a madeirai hivatalos személyek és a száműzött császári pár között. Károly egyébként csak szigorúan előre bejelentett vendégeket volt hajlandó fogadni, kivételt képezett ez alól az őket vendégül látó szálloda vezetője.[157]

Hunyady József a Budapestre történő visszatérése után adott interjúban említés tesz arról, hogy Károly és Zita sokat sétált, főleg délelőttönként a Reid's Palace Hotel kertjében, és sokat olvastak kikapcsolódásként, sőt a királyné „harisnyát stoppolt".[158] A *New York Times*-ban, 1922. január 19-én megjelent Grace Seton-Thompson[159] interjúja[160] az egykori uralkodóval, amit a magyar sajtó is leközölt. Ebből kiderül, hogy Károly többször is részt vett fogoly- és fácánvadászaton, rendszeresen lovagolt és motorcsónakozott is a sziget körül.[161] A gyerekek megérkezéséig az egykori uralkodópárnak lényegében nem volt személyzete, néhány szállodai alkalmazotton kívül csak Hunyady József volt velük, mint főudvarmester, és felesége, mint udvarhölgy, egészen 1921. december 26-ig. Mivel a királyhű magyar házaspár a saját költségén tartózkodott a szigeten, a drágaság miatt nemsokára kénytelenek voltak visszatérni Magyarországra. Eredetileg együtt akartak távozni Zitával, de miután a portugál hatóságok nem adták meg a vízumot a királynénak, magukban voltak kénytelenek elindulni. Hunyady helyét João de Almeida gróf vette át.

Homem de Gouveia kanonok, Károly magántitkára (1921)

A portugál királyi családdal rokonságban álló ősi grófi család sarja jól ismerte Károlyt és Zitát, de a Madeirán közösen eltöltött idő még inkább megerősítette a baráti kapcsolatot. João de Almeida és felesége, Constança de Vasco Gama 1921. december 22-én érkeztek Funchalba. Amiben csak tudták, segítették a száműzött uralkodópárt. João de Almeida gróf jó kapcsolatot ápolt Károly mostohanagyanyjával, Maria Teresa de Bragança infánsnővel is, sűrűn váltottak levelet ebben az időszakban.[162]

157 Valami készül Madeirában. Hogyan él Károly és Zita Funchalban? – Gróf Hunyadi Magyarországba készül – Király és bankár. *Pesti Napló*, 1921. december 25., 19.
158 György Endre: Beszélgetés Hunyady gróffal, a király főudvarmesterével. *Az Ujság*, 1922. február 12., 5.
159 Seton-Thomson, Grace Gallantin (1872–1959), amerikai feminista, felfedező és írónő. Az 1920-as és 1930-as években több világ körüli utazást is tett, így járt 1922 januárjában Madeira szigetén is. Kisebb cikkeit, interjúit a *NewYork Times* is közölte.
160 Az interjút Károly 1922. január 15-én adta, miután az amerikai nő több ajánlólevelet is fel tudott mutatni, többek között Széchenyi László gróftól, az akkor már kijelölt washingtoni magyar követtől. A király a naplójában abban reménykedik, hogy nem fog megjelenni az írás. A naplórészletet közzétette Elisabeth Kovács történész honlapján. (274. sz. dokumentum). https://www.elisabethkovacs.com/wp-content/uploads/273.-bis-289.-Die-Jagd-vom-27.-30.-Dezember-1921.pdf (A letöltés időpontja: 2022. 09. 02.)
161 Hogy él IV. Károly király Madeirában? *Csonkamagyarország*, 1922. február 18., 3.
162 Lásd Maria Teresa de Bragança levelét João de Almeida grófnak, Vaduz, 1922. január 2. Az Almeida grófok hagyatékából. *100 Relaçao anos de devoçao. 1 de abril 1922–2022*. [S. 1.], Magánkiadás, 2022. (Az Almeida-család magánkiadású brosúrája korabeli dokumentumokkal.)

Károly király António Vieira de Castro (jobbra) és Gabriel Lomelino Bianchi (balra) kíséretében vadászaton Fajã da Ovelha község hegyeiben (1921. december 27.)

A Villa Victoriában lezajlott karácsonyi ünnepekről is részletesen beszámolt a portugál arisztokrata, aki átvette Károly mellett a főudvarmesteri teendőket, valójában titkárságát. João de Almaida gróf leírásából egyértelműen kiderül, hogy nagy figyelmességgel fordultak a száműzött uralkodópár felé az év végi ünnepek idején. A funchali püspök maga ment a Villa Victoriába éjféli misét celebrálni, ahol mennyezetig érő, fényes karácsonyfát állítottak fel. Számos ajándék mellett Károly és Zita jelentősebb pénzösszeget is kapott.[163] A Reid's Palace Hotel tulajdonosának fia, Antonio Vieira de Castro december 27-e és 30-a között vadászni vitte a volt uralkodót.[164] Szilveszter éjjel a császári pár tűzijátékot nézhettek a funchali erődből.

Az ünnepek elmúltával, Zita császárné svájci útja idején – ami több mint három hetet vett igénybe – Károly egyedül maradt, amit nagyon nehezen viselt. Ezekről a napokról részletes naplót vezetett, vélhetően azzal a céllal, hogy felesége visszatértekor be tudjon számolni neki mindenről.[165] Ebből többek között kiderül, hogy kisebb kirándulásokat tett ebben az időszakban, és legtöbbet Almeida gróffal és António Homem de Gouveia kanonokkal volt együtt. Ekkor a királyi pár már konkrétan arra gondolt, hogy felköltözik a 800 méter magasban lévő Quinta do Montére, Rocha Machado nyaralójába. Ezt az épületet a bankár átmenetileg, ingyenesen bocsátotta a rendelkezésükre. A kérdés leginkább az volt, hogy mikor lehetséges elfoglalni a villát. Károlyék minél hamarabb szerettek volna odaköltözni, még annak ellenére is, hogy többen ellenezték, hogy a tavasz beállta előtt ez megvalósuljon. Károly azért más helyszínt sem zárt ki, de sok mindent tett függővé, hogy pénzügyi vonatkozásban a jövőjüket a Nagyköveti Konferencia milyen módon biztosítja. Az épületben azonban ekkor alig volt bútor, és a melléképületek is renoválásra szorultak. A tulajdonos az uralkodó kérésére már január elején megkezdte a kisebb átalakításokat. Károly többször is fellátogatott a villába, hogy ellenőrizze, miként haladnak a munkálatok. 1922. január 19-én Károly Almeida gróffal tett egy nagyobb lovastúrát a hegyek között, egészen Riberio Frióig lovagolva. Eredetileg szó volt arról, hogy Funchal polgármestere is elkíséri, de a

163 Uo. VI.
164 Erről maga Károly számolt be részletesen a naplójában. A vadászat részletes leírása mellett számos információt ad Madieira korabeli viszonyairól. A naplórészletet közzétette Elisabeth Kovács történész honlapján (273. sz. dokumentum) https://www.elisabethkovacs.com/wp-content/uploads/273.-bis-289.-Die-Jagd-vom-27.-30.-Dezember-1921.pdf (A letöltés időpontja: 2022. 09. 02.)
165 Uo. 274. sz. dokumentum

kormányzó kérésére ez nem történt meg. A madeirai elöljáró félt, hogy a köztársaságpárti körökben felháborodást szülhet az egykori uralkodóval való együttlét, illetve a hírt a nemzetközi sajtó is felkaphatja. Károly sajnálta, de elfogadta a döntést. Egyébként az egykori uralkodó sok időt töltött a sajtó olvasásával, aktuálpolitikai kérdéseken való gondolkodással és levelek megválaszolásával, de sokat sétált városban is. Szinte minden nap elment a kikötőig, és a nagy tengerjáró gőzösöket kémlelte. Károly saját bevallása szerint is nagyon nehezen viselte felesége és gyerekei távollétét. Naponta várta a híreket családjáról. Néhány táviratváltás mellett leginkább a sajtóból tudta követni, mi történik Zitával és a gyerekekkel. A naplófeljegyzéseiből arról is értesülünk, hogy különösen nagy örömet szerzett neki, hogy januárban sofőrje és felesége is a szigetre érkezett, illetve hogy Svájcból több személyes tulajdonukhoz is hozzájuthattak. Ez utóbbiak között említi legidősebb fia fotóját és a Sherlock Holmes-detektívregényeket.[166]

Jelentős változást hozott Károly életébe Zita és a gyerekek érkezése február 4-én. A Villa Victoria megtelt élettel. A hat gyereket a nevelőnő, Mensdorff-Pouilly Viktória grófnő kísérte, és más gyermekgondozónők is jöttek velük,[167] három nappal később pedig – további személyzettel – befutott Madierára a Funchal nevű gőzös a gyerekek által különösen kedvelt Zsámboky Pál páterrel, a király udvari papjával, Ottó koronaherceg nevelőjével, valamint Joseph Dietrichhel,[168] a gyermekek tiroli származású házitanítójával, valamint az uralkodó egykori sofőrjével és annak feleségével. A Reid's Palace Hotelhez tartozó villaépület teljesen megtelt, ráadásul ennyi ember ellátása súlyos költségeket generált. Komoly kellemetlenséget jelentett továbbá, hogy a helyi lakosok és a turisták állandón ott tolongtak a villaépület alacsony kerítésénél, hogy megnézhessék, hogyan él az egykori császár és családja. Károly és Zita számára ez nagy teher volt, és a gyerekek látványossággá válását különösen el akarták kerülni.[169] Ezért is vették komolyan fontolóra, hogy elfogadják Rocha Machado ajánlatát, hogy a család költözzön fel a Quinta do Monte villába, hangsúlyozva, hogy az épület csak nyári időszakban alkalmas lakóhelynek.[170] Fontos megjegyezni, hogy a királyi pár a Villa Victoria elhagyását nem elsősorban anyagi gondjaik miatt tervezte. 1921. december 26-án Hunyady gróf úgy hagyta el a szigetet, hogy elintézte, a királyi család minden költségére meglegyen a hitelfedezet.[171] A madeirai bankok és maga António Vieira de Castro is korlátlan hitelt ajánlott fel az egykori uralkodónak,[172] de Károly nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel, nem akart másoknak tartozni.

A Monumental út a Reid's Palace Hotel felől, jobb oldalon a későbbi Villa Vitória (1905 körül)

166 Uo.
167 Dietrichstein-Mensdorff-Pouilly, Viktoria, grófnő (1897–1960), a császári gyermekek egyik nevelőnője, gróf Apponyi Albert feleségének, Dietrichstein Mensdorff-Pouilly Klotild (1867–1942) grófnőnek az unokatestvére volt.
168 Dietrich, Joseph (?–?), a gyermekek tiroli származású házitanítója.
169 Károlyi József: *Madeirai emlékek*. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár–Károlyi József Alapítvány, 1996, 20. (a továbbiakban: Károlyi J. (1996)).
170 Rouillé, M. (1991), 233.
171 Werkmann, Karl Freiherr von: *Der Tote auf Madeira.* München, Verlag für Kulturpolitik, 1923, 298–299.
172 Károlyi J. (1996), 30–31.

A Quinta do Monte épületének és kertjének déli nézete (1921)

Az épületben az uralkodócsalád kérésére folyó munkálatok csak február 15-én fejeződtek be. Maga a költözés több napot vett igénybe. A család 1922. február 18-án hagyta el véglegesen a Villa Victoriát. A másik villa, amely Montén a 18. században épült, és a fent említett portugál bankár tulajdonát képezte 1899 óta, nagyon nyirkos és nehezen fűthető volt, nem volt ideális lakóhely a téli csapadékos időszakban, lévén nagyon nyirkos és nehezen fűthető, még ha relatíve modernnek számított is: a folyóvíz és a telefon is be volt vezetve a házba, ellentétben az árammal, aminek következtében petróleummal kellett világítani.[173] A Quinta do Monte Funchal felett, a hegyen, 800 méter magasban, jó másfél órányi járásra feküdt a várostól, ami elszigeteltté, nehezen megközelíthetővé tette. A Reid's Palace Hotel vezetője ugyan szükség esetén kölcsönadta autóját, de az uralkodópár ritkán élt ezzel az ajánlattal. Az elszigeteltségben a család egyszerűen élt, megpróbálták a lehetséges minimumra redukálni a személyzetet is. Zsámboky Pálon, Joseph Dietrichen és a két udvarhölgyön kívül két, egyéb szolgálatokat ellátó házaspár és egy svájci ápolónő, Catharina Steiner[174] lakott velük. Később további személyek érkeztek a házba, 1922 márciusa végén már összesen 14 fő élt a Habsburg családon kívül a villában és melléképületeiben.[175]

173 Werkmann, K. (1926), 307–308., illetve Károlyi J. (1996), 28–29.
174 Steiner, Katharina (?–?), svájci ápolónő, aki részt vett a gyermekek gondozásában.
175 ABM, GCFUN, Correspondência recebida referente ao exílio na Madeira do Imperador da Áustria e Rei da Hungria, cx. 49, cap. 15, 27/1–3.

Károly nem akart teljesen kiszakadni egykori birodalma országainak politikai életéből,[176] illetve szeretett volna maga mellett tudni egy-két hozzá hű személyt is. Almeida grófon kívül Károly megkérte a korábban diplomataként dolgozó, és a svájci időszakban is mellette lévő Demeter Hye[177] osztrák bárót, hogy jöjjön Madeirára. Ő kért is beutazási engedélyt 1921 decemberében, de ezt a Nagykövetí Konferencia követelésére a portugál hatóságok elutasították.[178] Károly ezzel párhuzamosan Hunyadyn keresztül megkérte Károlyi József grófot is, hogy lehetőség szerint jöjjön ki hozzá Madeirára. A magyar arisztokrata saját költségén, a spanyol király segítségével, a Nagykövetí Konferenciát kijátszva tudott csak Funchalba utazni, mert Párizsban nem akartak neki portugál vízumot adni.[179] Károlyi végül 1922. március 20-án érkezett Funchalba az Ardeola nevű brit hajón. Egy szállodai szobát bérelt Rocha Machado birtokához közel, a Mount Palace Hotelban.[180]

Kerssenbrock grófnő (1923)

Időközben március 2-án megérkezett Károly és Zita második fia, Róbert is, aki csak svájci vakbélműtétje utáni felgyógyulását követően utazhatott Madeirára. Őt Károly mostoha-nagyanyja, Maria-Teresa de Bragança főhercegnő, és a másik császári nevelőnő, Marie-Therese Korff Schmising-Kerssenbrock grófnő kísérte. Így a család ettől a naptól kezdve volt valóban teljes.

A februári és március eleji napokban Károly sok időt töltött gyermekeivel. Leginkább a legidősebb fiával, Ottóval foglalkozott, de a kisebbekkel is sétált, társasjátékozott, vagy mesét mondott nekik. A császári pár sok figyelmet fordított a gyermekekre ezekben a hetekben. A napok egyszerűen teltek. Rendszeres szentmisehallgatás és más vallási cselekedetek mellett több közös ünneplésre is sor került. A születésnapok vagy a farsangi mulatság mind alkalmat adtak a meghitt együttlétre és ajándékozásokra is. A gyerekeknek nagy élményt nyújtott, hogy baromfiudvart rendeztek be a villa kertjében, illetve, hogy a jelenlévő felnőttek is rendszeresen játszottak, sétáltak velük. Almeida grófné jelmezt is készített a nagyobbak számára, amit farsang alkalmával vettek fel.[181] Látogatók itt nem akadtak, kivéve Luis Castro de Pamplona grófot és feleségét.[182] A család életében nagy segítséget jelentett, hogy 1922. február 28-án megérkezett Svájcból a maradék ingóságokat tartalmazó szállítmány is.[183] Ezzel immár úgy tűnt, hogy hosszabb távra be tudnak rendezkedni Madeirán.

176 Werkmann, K. (1926), 306.
177 Gluneki Hye Demeter, báró (1890–1932), az Osztrák–Magyar Monarchia diplomatája, IV. Károly bizalmasa. Halálhírét a *Budapesti Hírlap* 1932. november 19-i száma közli.
178 Mendonça, D. (2013), 440., 442–443.
179 Károlyi J. (1996), 16–17.
180 Uo. 27–28.
181 Habsburg Ottó Alapítvány, Habsburg Ottó Gyűjtemény, Naplók, feljegyzések, HOAL I-1-d-27. 1922. február 21.
182 Pamplona, Luis Castro de (1870–1935), portugál nemes, Almeida gróf sógora. Felesége Teles de Gama, Emilia (1875–1948), Almeida gróf feleségének nővére.
183 HOAL I-1-d-27., 1922. február 28.

Ottó, Róbert, Adelheid, Károly Lajos, Félix (balról jobbra) a Quinta do Monte parkjában, Maria-Teresa de Bragança felvételén (1922)

1922. március 6-án, hat hét után, újra elkezdődött a tanulási időszak.[184] Szigorú időbeosztás szerint a nagyobb gyerekek mind nyelvórákat, irodalom-, történelem-, természettudomány- és hittanoktatást kaptak. A két legidősebbet, Ottót és Adelheidet[185] Dietrich és Zsámboky páter tanította felváltva, de a franciaórákat a királyné tartotta. Az édesapjukkal zajló csaknem napi rendszerességű séták szintén egyfajta tanórának számítottak, hiszen közben Károly sokféle tudást átadott nekik.

A Madeira szigetén eltöltött alig három hónap kiváltképpen az ekkor már kilencéves trónörökös számára volt meghatározó. Későbbi életútjának fontos állomása volt ez, hiszen ezen a szigeten töltötte a legtöbb időt együtt az apjával. Károly, mintha be akarta volna pótolni a korábbi éveket, még akár az újságolvasásról is lemondott, hogy együtt lehessen gyermekeivel,[186] sőt, Ottóval minden nap külön foglalkozott.[187] Gróf Károlyi József visszaemlékezésében külön kitért arra, hogy a trónörökös a reggeli szentmiséken nemegyszer együtt ministrált apjával.[188] Károly ezen kívül kiemelt helyre, maga mellé ültette Ottót az ebédeknél. Szemmel láthatóan céltudatosan nevelte legidősebb fiát az uralkodói feladatokra.[189]

184 HOAL I-1-d-27., 1922. március 6.
185 Habsburg-Lotaringiai Adelheid (Etelka) főhercegnő (1914–1971), IV. Károly és Zita királyné második gyermeke, Habsburg Ottó húga.
186 Perez-Maura, Ramon: *Del Imperio a la Unión Europea: la huella de Otto de Habsburgo en el siglo XX*. Madrid, Rialp, 1997, 92.
187 Baier, Stephan – Demmerle, Eva: *Habsburg Ottó élete*. Budapest, Európa, 2003, 61.
188 Károlyi J. (1996), 36.
189 Balassa–Csekonics (1931), 45.

A madeirai időszakról, ami valójában csak néhány hétig tartott, később így számol be Ottó: *„Apámmal tettünk jó pár hosszú sétát – amikor azt mondom, hogy mi, az Etelkára [Adelheid] és rám vonatkozik – és sokat mesélt nekünk a politikai gondolatairól, de mindig a lehető legkedvesebb módon."*[190] Később Ottó hozzátette egy másik interjúban: *„Sokat tanított bennünket, sokat adott át a tudásából és különösen a vallási meggyőződéséből."*[191] A madeirai időszakkal kapcsolatban egy másik cikkben szintén megjegyezte: *„Úgy éreztem, hogy apám valamiképpen tudta, hogy élete vége felé közeledik, ezért nővéremet, Etelkát és engem bevezetett az utolsó húsz-huszonöt nap alatt az elgondolásaiba, elképzeléseibe. Nagyon szerető apa volt, nagyon megértő valaki, aki egy szép távlatból nézte a dolgokat."*[192] Ottó azt is hozzátette, hogy az utolsó hetekben Károly, mivel a magyar irodalmat nagyon szerette, tanított neki néhány magyar költeményt, köztük az *Akasszátok fel a királyokat!* című Petőfi-verset.[193]

Zita és Károly misére menet a funchali székesegyház előtt (1921)

190 HOAL-I-4-b-Brook-Shepherd interjú. (Pöcking, 1999. augusztus 4.) (Az iratanyag rendezés alatt áll.)
191 HOAL-I-4-b, Franco Cardini-Luigi de Anna olasz professzor interjúja, 1995. szeptember. (Az iratanyag rendezés alatt áll.)
192 Komondi Péter: „Övéihez jött, de ők nem fogadták be őt". *Vas Népe*, 1991. október 30., 3.
193 Bokor Péter és Hanák Gábor interjúja dr. Habsburg Ottóval, Magyar Mozgóképkincs Megismertetésért Alapítvány, (MMMA) 0451_47_HO_981203, Pöcking, 1998. 12. 03., 01: 46: 30

KÁROLY BETEGSÉGE ÉS HALÁLA

A madeirai családi élet megszokott ritmusát egyedül a különböző betegségek, rosszullétek zavarták. Szinte alig volt olyan nap, hogy valamelyik gyerek a hét közül ne lett volna beteg. Károly Lajos főherceg[194] már megérkezésükkor, február 3-án lázas lett.[195] Néhány nappal később Ottó sem érezte jól magát. A gyermekekkel foglalkozó nevelőnők feljegyzései szerint az első nap, amikor mindenki jól volt, február 10-e volt, egy bő héttel a Madeirára érkezés után. Ez az állapot azonban nem tartott hosszan, mert egyre-másra náthás, lázas volt valaki, még Zita királyné is ágynak dőlt, és öt napig rosszul volt. Ez némi riadalmat is okozott, mert ekkor már várandóssága hetedik hónapjában volt nyolcadik gyermekével. Húshagyó keddre azonban, ami 1922-ben február 28-ra esett, meggyógyult. Súlyos influenzával, illetve vélhetően spanyolnáthával dőlt ágynak Károly Lajos főherceg március 9-én, a negyedik születésnapját megelőző napon. Ez a kór gyorsan terjedni kezdett a családban, vélhetően ezt kapta el a családfő is. A helyi meteorológiai sajátosságok, azaz az időjárás változékonysága a hegyen, illetve a Monte és a funchali tengerpart közti hőmérséklet-különbség könnyen idézett elő megfázást, ami után a legyengült szervezet nehezebben tudott ellenállni a járványnak. Károly esetében az utolsó néhány év eseményei, amelyeknek egyik szereplőjeként annyi testi-lelki megpróbáltatásban volt része, szintén elősegíthették, hogy fogékonyabbá vált a betegségekre.

Az egykori uralkodó március 14-én dőlt ágynak, de ekkor még – őt magát is beleértve – senki sem vette a betegséget különösebben komolyan, egyszerű megfázásként kezelték azt. Károly magas láza ellenére még március 20-án is úgy vélte, hogy hamarosan meggyógyul. Károlyi József grófnak azt mondta ezen a napon, hogy amint meggyógyult, el akar menni muflonra vadászni a Madeiriához közel eső Insola Desertas szigetre.[196] Állapota azonban nem volt megnyugtató. Március 17-én estétől rendszeresen 39 fok fölé szökött a láza, és erősen köhögött. Maria-Teresa de Bragança főhercegnő, Károly mostohanagyanyja, és Viktoria Mensdorff-Pouilly grófnő (mindketten gyakorlott ápolónők, az utóbbinak hivatásos ápolói végzettsége volt), javasolták, hogy minél hamarabb forduljanak orvoshoz, de az ex-császár napokon át hallani sem akart erről. Végül a magas láz miatt a funchali püspöktől, António Manuel Pereira Ribeirótól[197]– akivel az uralkodópár jó kapcsolatot ápolt – kértek segítséget, hogy ajánljon valakit, aki megvizsgálja a beteget. Így március 22-én[198] egy idős orvos, Carlos Leite Monteiro[199] délután megvizsgálta az egykori uralkodót, és hörghurutot állapított meg nála. A 40 fok körüli láz azonban nem akart alábbhagyni, és a beteg állapota is látványosan romlott, ezért – illetve a nyelvi nehézségek miatt is – március 23-án az orvos egy kollégájával, Nuno de Vasconcelos Portóval [200] tért vissza, aki

194 Habsburg-Lotaringiai Károly Lajos főherceg (1918–2007), IV. Károly és Zita királyné ötödik gyermeke, Habsburg Ottó öccse.
195 HOAL I-1-d-27., 1922. február 3.
196 Károlyi J. (1996), 40.
197 Pereira Ribeiro, António Manuel (1879–1957), pap. 1911-ben szentelték, 1914-ben lett Funchal püspöke.
198 HOAL I-1-d-27., 1922. március 22. A naplóbejegyzés szerint ezen a napon érkezett először orvos a beteg Károlyhoz. Károlyi József visszaemlékezése szerint már egy nappal korábban. Carlos Leite Monteiro orvos Károly betegségéről szóló részletes feljegyzései, amelyeket a madeirai regionális levéltárban őriznek, szintén megerősítik a március 22-ei dátumot. ABM, Fond Maria do Carmo Rodrigues, (MCR-1-24), 1.
199 Funchali helyi orvos
200 Vasconcelos Porto, Nuno Alberto Queriol de (1886–1974), Lisszabonban született orvos, sebész. 1910-ben telepedett le Funchalban. A Santa Casa da Misericórdia do Funchal kórház orvosaként, majd igazgatójaként praktizált. Apja a portugál királyi család orvosa volt, nagybátyja ekkor a portugál hadügyminiszter. Károly halála után Zita a császár aranyóráját ajándékozta neki, hogy megköszönje szolgálatait.

német egyetemeken is tanult.[201] Ettől kezdve együtt követték figyelemmel, és kezelték a beteget. Az orvosi naplóból egyértelműen kiderül, hogy március 24-től már naponta többször is mentek vizitelni Károlyhoz, sőt a március 25-ére virradó éjszaka is mellette voltak.[202] Március 26-án már kétoldali tüdőgyulladást diagnosztizáltak páciensüknél. Még ezen a napon úgy döntöttek, hogy tekintettel a betegség súlyos mivoltára, megpróbálnak lehetőség szerint folyamatosan a volt uralkodó közelében maradni, hogy szükség esetén be tudjanak avatkozni. Nuno Porto doktor nem csak Károlyt vizsgálta rendszeresen, hanem a nemegyszer magas láztól szenvedő gyerekeket is. Ekkor Ottó, Rudolf[203] és Charlotte[204] kivételével négyen betegeskedtek, háromnál tüdőgyulladást diagnosztizáltak. Az egykori uralkodó minden érintkezést megszakított a gyerekeivel, hogy elkerülje a megfertőzésüket, ám a betegség terjedését így sem tudta megakadályozni.

Károly rossz egészségi állapotának híre gyorsan terjedt Funchalban. A helyi lap, a *Diario do Madeira* már március 19-én hírt adott arról, hogy az „illusztris család" több tagja, köztük a családfő is elkapta az influenzát.[205] Az újságokban napvilágot látott hír viszonylag hamar megjelent a nemzetközi sajtóban is. Magyarországon már március 26-án arról írtak, hogy a király halálosan beteg, vélhetően elkapta a spanyolnáthát.[206] Szintén szárnyra kaptak olyan hírek is, hogy a Madeirára száműzött egykori uralkodócsalád rendkívül rossz körülmények között él. A lisszaboni belügyminisztérium március 20-án kérte a funchali kormányzót, hogy vizsgáltassa ki, mennyire igazak a sajtóban megjelent hírek, illetve tegyen róla, hogy ilyen cikkek többé ne jelenjenek meg.[207] A helyi hatóságok Almeida grófon és Homem de Gouveia kanonokon keresztül ugyanakkor azt a megnyugtató információt kapták, hogy a királyi család helyzete kielégítő, még ha vannak is anyagi nehézségeik.[208]

Az egykori uralkodó betegségének tényét maga a család – Károlyi József közreműködésével – csak március 27-én tette közzé hivatalos formában.[209] Ezen a napon küldtek táviratot Hugo Delugnak,[210] a család orvosának, amelyben Madeirára hívták. A távolság és a korabeli közlekedési viszonyok miatt az orvos csak április 7-én, az uralkodó halála után közel egy héttel érkezett Funchalba.[211] A sors iróniája, hogy éppen április 1-jén érkezett Madeirára a lisszaboni belügyminisztérium utasítása, amely Delug professzor beutazásának megkönnyítését célozta.[212]

201 Károlyi (1996), 40.
202 Apontamentos para a história da doença de sua Majestade o Imperador Carlos d' Áustria, falecido no Monte em 19 de abril de 1922. (Arquivo e Biblioteca da Madeira. Maria do Carmo Rodrigues. Documentos pessoais e familiares 1919/2013. Documentos de família 1919/1922. Documentos do Dr. António Leite Monteiro, médico, pai da escritora Maria do Carmo Rodrigues. Apontamentos para a história da doença de sua Majestade o Imperador Carlos d' Áustria, falecido no Monte em 19 de abril de 1922.) (ABM, MCR), 1-24, IV.
203 Habsburg Rudolf főherceg (1919–2010), IV. Károly és Zita királyné hatodik gyermeke, Habsburg Ottó öccse.
204 Habsburg Charlotte (Sarolta) főhercegnő (1921–1989), IV. Károly és Zita királyné hetedik gyermeke, Habsburg Ottó húga.
205 Mendonça, D. (2013), 154.
206 Károly király spanyolbeteg. *Nemzeti Ujság*, 1922. március 28., 1.
207 ABM, GCFUN, Correspondência recebida referente ao exílio na Madeira do Imperador da Áustria e Rei da Hungria, cx. 49, cap. 15, 1922. 3. 20.
208 Mendonça, D. (2013), 449.
209 Károlyi J. (1996), 42.
210 Delug, Hugo (?–?), bécsi egyetemi magántanár, belgyógyász professzor, kormánytanácsos, a Habsburg-család magánorvosa.
211 HOAL-I-1-d-27., 1922. április 7.
212 ABM, GCFUN, Correspondência recebida referente ao exílio na Madeira do Imperador da Áustria e Rei da Hungria, cx. 49, cap. 15, n.º 86.

Habsburg Károly halálos ágyán a Quinta do Monte-ban (1922)

Március 27-től kezdve egyébként a két portugál orvos úgy döntött, hogy Montén egy, Rocha Machado birtokához közeli házban keresnek szállást, hogy állandó orvosi felügyeletet tudjanak biztosítani a volt király mellett,[213] aki ugyanezen a napon este megkapta a betegek szentségét. Ottó volt az egyetlen a gyerekek közül, aki Károly betegszobájában jelen lehetett ezen a szertartáson; és édesapja ez alkalomból megáldotta őt. Az esemény mélyen megrázta a gyermek Ottót, aki ekkor egyértelműen megértette, hogy édesapja meg fog halni. Zsámboky páter visszaemlékezései szerint a kilencéves trónörökös rendkívül szenvedett az utolsó napokban. Alig aludt, állandóan imádkozott, és nagyon szótlan volt.[214]

Károly állapota minden szakszerű ápolás mellett sem javult. Március 30-án a két orvos egy harmadik kollégájukat is bevonta a beteg gyógyítására tett erőfeszítésekbe. Így a madeirai katonai kórház igazgatója, dr. Carlos José Machado dos Santos[215] szintén megvizsgálta az egykori uralkodót, és egyetértett társai diagnózisával, és az alkalmazott kezeléssel is. Ő szintén nagyon súlyosnak ítélte a helyzetet. Ezt jól mutatja, hogy április 1-jén reggel már oxigénpalackok használatát javasolta, mert a beteg alig tudott lélegezni. António Vieira de Castro bankárnak köszönhetően sikerült is oxigénpalackokat szerezniük, és Madeira szigetén először Károlyon alkalmazták az akkor teljesen újdonságnak számító lélegeztetési technikát. Ez a kezelés Machado dos Santos orvos vezetésével történt.[216] Minden igyekezet ellenére azonban az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó császára április 1-jén kevéssel dél után, 12:23-kor elhunyt.

Április 1-jén Károly életének utolsó órájában ismét legidősebb fia, Ottó volt jelen. Maga az egykori uralkodó kérette magához. Az események idején készült naplófeljegyzések és Károlyi József visszaemlékezései szerint is az utolsó félórában volt jelen a koronaherceg,[217] mégis nagyon hosszú időnek tűnt a számára, s valóban, élete mindenben meghatározó eseményének bizonyult.

213 ABM, MCR 1-24, 2.
214 Balassa–Csekonics (1931), 41., 45. Hasonlóképpen számol be Károlyi József is Ottó állapotáról az utolsó kenet feladása után. Károlyi J. (1996), 37. Ugyanez derül ki Marie-Therese Kerssenbrock grófnő öccsének, Rembertnek küldött, 1922. április 8-án kelt leveléből is. Váňová, Ladislava: Svědectví o nemoci a úmrtí posledního rakouského císaře, uherského a českého krále Karla I. Edice dopisů Terezy Kerssenbrockové a Viktorie Mensdorffové z r. 1922. *Sborník prací z historie a dějin umění,* 2008, 5, 253–254.
215 Machado dos Santos, Carlos José (1891–?), Funchalban született, orvos. A Lisszaboni Egyetem Orvosi Karán végzett, az I. világháború alatt Franciaországban praktizált. Tizenhat évig volt a portugáliai Vasutas Zászlóalj vezetője és a madeirai katonai kórház igazgatója. 1922-ben Funchal katonai parancsnoka.
216 Rouillé, M. (1991), 241–242.
217 HOAL-I-1-d-27, 1922. április 1., illetve Károlyi (1996), 45.; Marie-Therese Kerssenbrock grófnő visszaemlékezése is ezt igazolja. Fábry Eszter: Sorsfordító történelem. Mozaikok Habsburg Ottó gyermekkorából: Kerssenbrock grófnő emlékei. 2021.11.11. Sorsfordító történelem – Habsburg Ottó Alapítvány (habsburgottoalapitvany.hu)

Ottó ötven évvel édesapja halála után így emlékezett vissza:

„Ezen az április 1-jén, nem sokkal 9 óra előtt anyánk kilépett a kertbe. Világos rózsaszín ruhát viselt – ez volt az utolsó alkalom, hogy színes öltözetben láttam. Eleinte csak vezetett engem, anélkül, hogy megmondta volna az okát. Aztán, amikor közeledtünk a házhoz, és a testvéreim már hallótávolságon kívül voltak, azt mondta, hogy apám hívat, hogy tanúja legyek, miként tér meg Teremtőjéhez egy keresztény. Három órán keresztül, reggel 9-től 12 óráig mellette voltam haldoklásában. Többnyire az ágy bal oldalán térdeltem, amelynek végénél ott állt az Oltáriszentség. Nem volt könnyű haláltusa. Apám fiatal és erős volt, és a szervezete kitartóan ellenállt a pusztító betegségnek, a lassú fulladásos halálnak. És mégsem volt rémisztő látvány ez a vég: bármennyire is szenvedett a test, a lélek nyugodt volt. Néhány órával korábban, úgyszólván életének összegzéseként a következő szavakat mondta: „Mindig arra törekedtem, hogy Isten akaratát felismerjem, és engedelmeskedjem neki, mégpedig a legtökéletesebben". Feladatát ezzel beteljesítette. Az ő fizikai fájdalmai és a mi lelki megrázkódtatásunk ellenére, földi életének vége békés átmenet volt egy jobb világba.Amikor apám meghalt, kilencéves voltam. Gyermekkorom óta igen mélyen kötődtem hozzá, és éppen az utolsó hetekben Madeirán sok mindent mondott nekem. Így legalább egy gyermek szintjén áttekintést kaptam egy olyan életről, amely annyira telítve volt vereségekkel és csalódásokkal, mint kevés másik; és amely emberi nézőpontból kudarcnak tekinthető. Békét akart, és háborút kellett folytatnia. Az egységre törekedett, és felelős pozícióban kellett végignéznie a soknemzetiségű birodalom pusztulását. Számos barátja hátat fordított neki, sőt el is árulta őt. És mégis, éppen az a három óra a Quinta do Monte betegszobájában mutatta meg nekem, hogy apám élete nem volt boldogtalan. [...] *Amikor az ember Teremtője elé áll, Ő előtte csak a kötelesség teljesítése és a jószándék számít. Isten nem azt várja az emberektől, hogy győzelmi jelentéseket hozzanak neki. A sikert Ő adja. Tőlünk csak azt várja, hogy a tőlünk telhető legjobbat tegyük.*

Habsburg Károly temetési menete, jobbra Jorge Faria e Castro atya, balra Zsámboky Pál káplán, balra hátul Károlyi József gróf.
Ottó az ajtóból követi a menetet.(1922. április 5.)

Ahogy apám akarta, ez a tanulság maradt számomra a legértékesebb tapasztalat későbbi életemre nézve. Halála megmutatta nekem, hogy amíg az ember lelkiismerete nyugodt, nem lehet igazán kudarcot vallani."[218]

218 Otto von Habsburg: Zum letzten Mal ein rosa Kleid. Otto Habsburgs Schilderung des Todes seines Vaters. *Die Furche*, 1972. április 1.

1922. április 1-jén a szomorúság, amiről a családi napló is beszámol, estére a nagyobb gyermekek között beszélgetéssé alakult. Ottó többek között arról álmodozott, hogy mivel most már „ő a császár", frakkban és cilinderben mehet majd a temetésre. A sors iróniája, hogy nem tudtak megfelelő méretű fekete cipőt adni a trónörökös lábára, ezért egy barna lábbelit kellett cipőpasztával feketére suvikszolni, hogy megfelelő módon vehessen részt a gyászszertartáson.[219]

Ottó, édesanyja kérésére, még apja halálos ágya mellett esküt tett, hogy népeinek jó császára lesz, és két nap múlva már „Felségnek" kellett szólítani. Zita királyné és Károlyi József egy francia nyelvű deklarációt is megfogalmaztak, amely hangsúlyozta, hogy Ottónak ugyanolyan jogai vannak, mint apjának voltak. Ezt a dokumentumot a pápának, a spanyol királynak, és Budapestre is eljuttatták.[220] Egy kézzel írott magyar nyelvű változat is készült, ami 1922. április 24-én kelt.[221]

A CSALÁD UTOLSÓ HETEI MADEIRÁN KÁROLY HALÁLA UTÁN

Károly halálhíre Madeirán nagy visszhangot váltott ki. A helyi sajtó információi és a nemzetközi hírügynökségek megbízottjainak jelentései nyomán az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodójának elhunyta már másnap a nagy napilapok címoldalára került. Eredetileg felmerült az az elképzelés, hogy április 3-án lesz a temetés, de Funchal püspöke jelezte, hogy április 4-re, a montei plébániatemplomba tervezik a szertartást. Ez utóbbi dátumot a madeirai sajtó le is közölte, ezért aztán Magyarországon úgy tudták, hogy április 4-én zajlott a temetés.[222] Budapesten és országszerte számos megemlékezést tartottak. Több, az egykori uralkodóról szóló tanulmány is erre a dátumra hivatkozik.[223] Károly temetésének tényleges napja április 5-e volt.[224] Előzőleg a volt császár és király szívét kivették,[225] testét bebalzsamozták, és a

A Habsburg Károly gyászszertartására feldíszített Miasszonyunk-templom (1922. április 5.)

219 HOAL-I-1-d- 27, 1922. április 1.
220 Károlyi (1996), 46-47.
221 MNL OL. K 589-1-A-4, 1. *Habsburg Ottó és az államhatalom. Levéltári források az utolsó magyar trónörökösről.* A bev. írta, a dokumentumokat vál., a jegyzeteket kész., szerk. Kocsis Piroska és Ólmosi Zoltán. Budapest, Habsburg Ottó Alapítvány–Magyar Nemzeti Levéltár–Corvina, 2020, 81.
222 Sőt, a budapesti nuncius úgy tudta, hogy a temetés napja április 2. lesz. *Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925.* Szerk. Somorjai Ádám. Budapest, METEM, 2020, 122–125., 33. sz. dokumentum
223 Rouillé, M. (1991), 244.
224 Az időponttal kapcsolatos félreértésekről lásd: Mendonça, D. (2013), 319–320
225 Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodójának szívét 1973-ban temették el a Habsburg család által alapított ősi bencés apátságban, a svájci Muriban. Rouillé, M. (1991), 243–244.

temetés reggelén helyezték koporsóba. A két és fél óra hosszú szertartást a funchali püspök celebrálta. A költségeket egyébként – egyedüliként az utódállamok közül – a magyar állam vállalta magára.[226]

A gyerekek alaposan kimerültek az egész napos közszerepléstől. A kilencéves Ottónak, mint trónörökösnek, különösen sokat kellett reprezentációs feladatokat ellátnia édesanyja mellett. A temetésen óriási tömegek vettek részt.[227] Sokan nem tudták leróni kegyeletüket, és be sem tudtak állni a gyászmenetbe, mert nem fértek el a szűk hegyi utakon. A sok élményt és megrázkódtatást követően a temetés másnapján, április 6-án Ottó is ágynak dőlt magas lázzal, torokgyulladással.[228] Őt a másnap megérkező Delug doktor kezelte. Ottó csak két héttel később, április 18-án hagyhatta el az ágyat. A betegség és a lábadozás idejét a koronaherceg leginkább olvasással és bélyeggyűjteményének rendezésével töltötte.[229] A temetés után számos látogató érkezett a családhoz. Április 7-én Zita édesanyja[230] és testvérei: Izabella hercegnő,[231] Félix luxemburgi herceg,[232] Sixtus, René és Xavér hercegek[233] hajója futott be Funchalba. Néhány nappal később, április 17-én, Hunyady József gróf és az egykori uralkodó öccse, Habsburg-Lotaringiai Miksa Jenő főherceg[234] látogattak a Quinta do Montéba. Édesapjuk halála után, a napló tanúsága szerint, a rokonok és közeli barátok jelenléte nagy örömet szerzett a gyerekeknek. Közülük legalább egy mindig beteg volt, vagy lábadozott. Delug doktor, attól tartva, hogy ismét megfázik, Ottónak például nem engedte, hogy Funchalba menjen 1922. április 27-én, amikor Zita névnapján a püspök

Károly gyászmenete (1922. április 5.)

226 *Habsburg Ottó és öröksége. Kiállítás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára dokumentumaiból Habsburg Ottó születésének 100. évfordulója alkalmából.* A bev. és a katalógust írta, a kiállítást rend. Ólmosi Zoltán, Kocsis Piroska. Szerk. Kollega Tarsoly István. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár–Tarsoly, 2012, 7.
227 Mendonça, D. (2013), 245–246, 257. A búcsúztatáson egyes beszámolók szerint 20–30 ezer ember vett részt. A sziget teljes lakossága ekkor kb. 35 ezer fő volt.
228 HOAL I-1-d-27, 1922. április 6.
229 HOAL I-1-d-27, 1922. április 18.
230 Bragança de Maria Antónia, portugál infánsnő (1862–1959), Zita császár és királyné édesanyja, Károly mostohanagyanyjának, Maria Teresa portugál infánsnőnek a húga.
231 Bourbon-Pármai Izabella Mária Anna, hercegnő (1898–1984), Zita császárné húga.
232 Bourbon-Pármai Félix, herceg (1893–1970), Zita császárné öccse, aki 1919-ben Sarolta luxemburgi nagyhercegnőt (1896–1985) vette feleségül.
233 Bourbon-Pármai Xavér, herceg (1889–1977), Zita császárné bátyja, aki 1927-ben Madeleine de Bourbon-Busset hercegnőt vette feleségül, 1974-től haláláig ő volt Párma címzetes hercege.
234 Habsburg-Lotaringiai Miksa Jenő, főherceg (1895–1952), Habsburg-Lotaringiai Károly császár és király öccse.

Zita, édesanyja, testvérei és Róbert főherceg a Quinta do Monte parkjában (1922. április 7.)

által celebrált gyászmisét tartottak Károly emlékére. Ezen a szertartáson a temetésről lemaradt családtagokon kívül ismét nagy tömeg vett részt. A gyerekek közül csak Róbert mehetett édesanyjával.[235] Miközben a grandiózus gyászmisét követő napokban a rokonok egy része visszatért Európába, nagy intenzitással megkezdődött a Madeira szigetéről való elköltözés előkészítése. A gyerekek életébe ez csak az utolsó napokban hozott jelentősebb változást; például több alkalommal fényképezésre került sor. A képekből később sokat elajándékoztak búcsúzóul, a portrékat a nagyobbak alá is írták. Ottó, Károly örököseként, mint császár és király először egy egyházi dokumentumot írt alá 1922. május 14-én. Egy édesapjáért mondott évenkénti emlékmiséről szóló okmányt kellett szignálnia a montei plébánia számára. Nevét első alkalommal írta alá így: „*Otto Empereur d'Autriche Roi de Hongrie*" (Ottó, Ausztria császára, Magyarország királya).[236]

Károly halálával a volt koronaherceg számára – akire immár, mint kiskorú uralkodóra tekintettek – teljesen új korszak kezdődött. Számos levél, csomag érkezett a nevére, és egyre gyakrabban kellett reprezentatív feladatokat is ellátnia. Az életében bekövetkezett változást csak növelte, hogy a család május 19-én Spanyolországba költözött.

Miksa Jenő főherceg érkezik a montei templomkertbe (1922. április 17.)

235 HOAL I-1-d-27, 1922. április 27.
236 HOAL I-1-d-27, 1922. május 14.

Károly halálát követően azonnal felmerült – és az orvosok is szorgalmazták –, hogy a család hagyja el Madeirát. Szó volt róla, hogy Zitának és a gyerekeknek Portugáliába, az európai kontinensre, vagy legalább Funchalba kellene költöznie, ahol a klíma kellemesebb. A legnagyobb aggodalmat az egykori császárné nyolcadik hónapba lépő terhessége okozta. Maga Zita azonban habozott, nem akart elköltözni Rocha Machado villájából. Végül mégis elfogadta a spanyol király táviratban érkezett meghívását.[237] XIII. Alfonz a brit uralkodó közbelépésének köszönhetően tudta elérni, hogy a Nagyköveti Konferencia engedélyezze Zita és a gyerekek Madridba költözését.[238] Április 26-án Miksa Jenő főherceg és Károlyi József gróf elutaztak Spanyolországba, hogy előkészítsék a család új lakhelyét. XIII. Alfonz a Madridtól 20 km-re lévő El Pardo palotát kívánta a család rendelkezésére bocsátani. Az épület azonban felújításra és modernizálásra szorult, például meg kellett oldani az elektromos áram és a folyóvíz bevezetését. Ezek a munkák elég hosszú időt vettek igénybe, de a király már május 5-én sürgönyben értesítette Zitát, hogy május 15-től beköltözhetnek a kastélyba. XIII. Alfonz kívánságára a Latin-Amerikából érkező óceánjáró, az Infanta Isabel de Bourbon kivételesen megállt Funchalban, hogy felvegye Károly családját.[239] Május 17-én érkezett meg az a távirat, amely bejelentette, hogy a spanyol hajó május 18-án érkezik majd a szigethez.[240] Ez így is történt. A család május 19-én végleg elhagyta a villát, és felszállt az óceánjáróra. Nagy segítségükre voltak Almeida és Hunyady grófok, illetve Luis de Castro de Pamplona, akik mindvégig azon igyekeztek, hogy a lehető legzökkenőmentesebb legyen a költözés. Ezúttal is tömegek búcsúztatták a távozó családot.[241] Az óceánjáró 1922. május 19-én délután, kevéssel 17 óra után hagyta el a szigetet, és ezzel a család életének egy meghatározó időszaka zárult le.

Zita egykori császárné csupán 45 évvel később, 1967 áprilisában tért vissza először Madeira szigetére. 1968 januárjában még tett egy újabb látogatást, de ez már az utolsó volt. 1968-ban legidősebb fia is elkísérte, aki ekkor látogatott először Madeirára 1922 után. Az egykori trónörökös ezt követően további négy alkalommal járt a szigeten: 1972-ben, apja halálának ötvenedik évfordulóján, majd 1974-ben, 2004 októberében és 2005 júniusában.[242]

A királyi család a hajón, amely az Infanta Isabel de Bourbon óceánjáróra szállítja őket (1922. május 19.)

237 Károlyi J. (1996), 54.
238 Rouillé, M. (1991), 247.
239 Károlyi J. (1996), 55–56.
240 HOAL-1-1-d-27, 1922. május 17.
241 Mendonça, D. (2013), 375–378.
242 Luís, Vitor–Nuno Mota, Nuno–Santos, Filipe dos: *Ilustres visitantes na Madeira – 1951 a 1991. = Distinguished visitors in Madeira – 1951 to 1991*. Funchal, Arquivo e Biblioteca da Madeira, 2022, 120–121.

Habsburg Ottó a montei plébániatemplom melletti szökőkútnál (1922)

HABSBURG OTTÓ ÉLETÉNEK FORDULÓPONTJA: A MADEIRAI HÓNAPOK

Habsburg Ottó számára a madeirai hónapok egész életére nézve sorsdöntő hatással voltak. Miközben Károly halálával egy korszak lezárult, az egykori trónörökös számára minden ekkor kezdődött. A kilencéves Ottó 1922. április 1. után, a családi hagyomány és törvények szerint édesapja helyére lépett. Még ha hivatalosan csak nagykorúságától, 1930-tól lett is a Habsburg-ház teljes jogú feje és minden gyámságtól független trónörökös, Károly halála pillanatától mégis császári és királyi fenséggé lépett elő, ami óriási felelősséggel és komoly kötelezettségekkel járt. Ottó mélységesen átérezte ennek az örökségnek a súlyát.

Annak ellenére, hogy kevés időt tölthettek együtt, a koronaherceget mély kapcsolat fűzte apjához. Ez a kötődés azonban nem maradt pusztán érzelmi szinten, hanem ennél több és tartalmasabb volt. Károly példakép volt, és fia hivatásának meghatározó személyisége. Ottó számára apja életműve és a tőle tanultak állandó iránytűt jelentettek egész életében. Talán ezért is volt apjáról az íróasztalán mindig egy kép, amire nap mint nap rátekintett.

Ottó, íróasztalán apja portréja (1923 körül)

Habsburg Ottó későbbi interjúiban hangsúlyozta: *„Apámtól bátorságot, Istenbe vetett bizalmat és nagy hazafiasságot tanultam."* Egy másik helyen hozzáteszi: *„Az apám* [...] *bennünket toleranciára tanított."* Továbbá: *„Bátor ember volt. Nem hagyta magát lehangolni, reménykedett a jövőben és sose adta fel munkáját azokért a célokért, amelyekért ő, mint koronás király hivatott volt küzdeni."*

Ez a kitartó optimizmus Ottót is jellemezte, még akkor is, amikor a nácizmus vagy a kommunizmus ellen küzdött. Az egykori trónörökös számára apja politikai törekvései mintegy útmutatóként szolgáltak. Később, európai parlamenti képviselőként Károly császár és király konföderációs terveit az egységes Európa felé tett első lépések egyikeként értékelte.[243]

243 HOAL I-1-4-b, az Agencia Veritas interjúja, 2004. március. (Francia nyelvű kézirat.)

1991-ben Budaörsön, a második restaurációs kísérlet meghatározó helyszínén az alábbiakat jelentette ki az esemény századik évfordulóján:

„Károly király békét és demokráciát akart. Mindjárt uralkodása kezdetén összehívta a parlamentet, mert alkotmányosan kívánt kormányozni. Ez ugyan egyrészt megnehezítette az államvezetést, másrészt azonban lerakta az eljövendő demokráciák alapját. Szociálisan gondolkodott, szerette a kisembereket és tudatában volt szenvedéseiknek. Többen megírták és ezt saját emlékeim alapján is megerősíthetem, hogy személyesen is kiment a frontra és ott együtt volt katonáival, aki[k]nek kegyetlen sorsát mélységesen átérezte, és tudta, hogy családjaik is sokat szenvednek. [...] *Károly király közel állt népéhez és mindent, ami hatalmában volt, meg akart tenni, hogy a nép szociális bajait orvosolja. Ha alkalma lett volna békében uralkodni, egy igazi szociális királyságot teremtett volna.* [...]

Szociális beállítottsága hitén alapult. Tudta azt, hogy koronás királyként felelős Isten előtt minden egyes honfitársáért. Tudta, hogy van egy tárgyilagos, de igazságos bíró, aki minden egyes tette felett ítéletet mond. Erre az ítéletre készült fel egész életében."[244]

Ebből a beszédből is jól kitűnik, hogy Ottó számára apja politikai hitvallása saját közéleti tevékenységének alapjául szolgált. Az egykori trónörökös úgy vélte: Károly császár és király nemcsak a rendkívül nehéz történelmi kontextus miatt vallott kudarcot uralkodása idején, hanem azért is, mert nemegyszer túl modern elgondolásokat vetett fel, amit saját korában kevesen értettek. Ottó úgy érezte, hogy neki kell beteljesítenie, ami apjának nem sikerülhetett. Így, miként apja számára, az ő számára sem a hatalom gyakorlása, hanem mások szolgálata, a közjó előmozdítása volt az elsődleges cél.

Ottó számára a madeirai száműzetéshez vezető út, a szigeten töltött hónapok és az egykori uralkodó tragikus halála mély nyomot hagyó élmények voltak, amelyek végigkísérték élete során. Életművének számos összefüggése érthetetlen a tanulmányunkban bemutatott szövevényes történelmi események ismerete nélkül. A Habsburg család Madeirán töltött napjainak története nemcsak egy 100 évvel ezelőtt elhunyt uralkodóról szól, hanem az általa képviselt értékek átadásáról fiának, és ily módon egy új kezdetről is. A kötet ugyanakkor nem csak az egykori trónörökös szempontjából lehet eligazító, hanem azzal, hogy alig ismert, vagy korábban nem publikált forrásokban megjelenő információkat is felsorakoztat, árnyaltabb és pontosabb képet adhat az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodójának és családjának madeirai, illetve azt megelőző életéről, és ezzel hozzájárulhat a korszak jobb, alaposabb megismeréséhez is.

244 A szöveg gépelt változata megtalálható a Habsburg Ottó Alapítvány Gyűjteményében, HOAL I-4-b-Budaörs, Habsburg Ottó beszéde, 1991. október 16. (A Habsburg Ottó Alapítvány iratanyaga rendezés alatt áll, ezért a tanulmányban megadott jelzetek nem tekinthetők véglegesnek). A szöveget eredeti formában közöljük, a központozást és helyesírást nem módosítottuk.